

MASKA

BOHINJSKI PASTORAL — JUŠ KOZAK

POD Podrto goro se je stemnilo kakor v rogu in že je sajasto nebo viselo na skalnatih robovih Komarče. Pepelnate megle so se previjale pod črnimi oblaki, ki so se počasi premikali naprej in temnili jezero. Kakor tinta črna gladina se je vznemirila, preletele so jo bele pene. Z Ukanca je potegnil sumljiv veter in se zaprašil po gorski dolini. Skrila se je Tosceva glava, v Voje je padla tema. Jerebike na Dobravah so završale, piš je švignil mimo, za njim je prihajala čudna tišina. Ljudje so zapirali vrata, na oknih so se prikazovali skrbni obrazi, ovce na gmajni so se stiskale v gruče in se pomikale v grmovje. Na Senožetih je mlada pastarica zlezla na senik, se klečé ozirala plašno po dolini in se križala. Violičast blisk je pretrgal nebo od Šije do Studorja, stari Šmon na Ribčevem Lazu je stopil pod napušč, širil roke proti temi nad jezerom in goreče šepetal, da bi zagovoril hudo uro. Samotni pešec se je na Polju ozrl ritenski in se zdrznil. V Ukancu je visela siva plahta do tal in čudno je šumelo v zraku. Ko je dvignil oči, se je prav nad njim posvetilo v črnem oblaku, da mu je skoraj vzelo vid, in v prah je padla debela kaplja. Skočil je s ceste in bežal med njivami, da bi se čimprej privlekel do hiš ob vodi. Šumelo je že nad jezerom in skozi gosto zaveso, ki se je hitro pomikala nad vodo, se ni več videlo. Hreščale so visoke bukve pod Kračimi plazi, tresle so se smreke v Suhi, na Pizdovnici, in ko so se upognile pod Liscem, je siva zavesa zagrnila vso dolino. Bliski so švigali skozi točo, ki je odskakovala od lesenih streh, do tal so se pripogibala drevesa, v zamolklem bobnenju se niso več čuli vzdihni mož in molitve žena, ki so ždele v mračnih kuhinjah in čumnatah. Blizu Petraževih je počilo, da se je stresla hiša, a se ni vedelo, je udarila kam strela, ali je odkrilo streho; na stropu so se pokazale vlažne lise. Skozi okna nismo razločili ničesar, tudi toče ne, le bobnenje po strehah, piš divje zemlje in zaporedni udarci strele so pretresali človeka.

»Nič — čakati, da se oburi,« je momljal stari Petraž, si s pestmi podpiral brado in mežikal v ogenj, kjer je dogorevala posvečena oljka.

Nevihta se je potegnila čez Jelovico, na Dobravah je še drobno pršelo, ko so pričele posamič žvrgoleti ptice. Med poležanim žitom in razori na njivah so ležali kupi toče, naliv jo je nasul v jarke in pred hiše. Na Senožetih je odkrilo senik, pod Studorom prevrnilo dva stoga, v spodnji dolini še več. Pravili so, da je v Jereki strela zažgala hišo.

Dišala je prst, dišali so gozdovi, v svežem ozračju so se svetile kapljice v grmovju in travah. Nebo nad Podrto goro in Bogatinom je bilo svetlo zrcalo, ko smo zopet stali pred Petraževo hišo in ogledovali visoko hruško, ki je prelomljena ležala čez cesto. Nisem se mogel znebiti vtisa, da se iz svežega lesa še kadi. Stari Petraž še ni vedel za hruško; komaj se je bilo pričelo vedriti, ko je skočil na poži-

rek. Sedaj je prihajal ob naraslem potoku in z drobnimi očmi začudeno ogledoval ljudi pred hišo. Tiho je stopil k hruški. Zazdelo se mi je, da se je v suhljati in sključeni postavi nekaj zganilo. Ogledal nas je pozorno vse po vrsti. »Veter je kakor Bog,« je dejal po kratkem premisleku in mežikaje razločno ponavljal besedo za besedo. Ko je videl, da smo se namuznili, se je razvnel: »Samo veter in Bog sta si podobna. Boga še živ človek ni videl, vetra pa tudi ne. Pride, stori in ga ni.« — Za hruško se ni več zmenil. Še enkrat nas je pogledal in nam zabičal: »Veter je kakor Bog.« Nato je hitro oddrobil pod napušči proti priljubljeni mu krčmi. »Zdaj si slišal,« se je smejala šaljiva soseda, »Bog in veter, kaj mu mar hruška. Ko bo njega pobiralo, bo tudi rekel: ‚Veter pride, stori in me ni.‘« Nad Črno prstjo je utripala kakor oreh velika zvezda.

Ko se je stari Petraž vrnil, smo sedeli v kuhinji pri ognjišču. Vstopil je tiho, si prižgal čedro s trsko in nas začel zopet ogledovati. Nocoj je bil videti zgovoren in ni kakor po navadi odšel v čumnato, kjer je zaspal s čedro v ustih. Sedel je na mirujno, popravil pipico v brezzobih čeljustih in pričel zopet modrovati o vetru, kako je Bog podoben vetru. Čez čas je zamišljeno dvignil glavo, kakor da se je nečesa domislil. »Pa pride veter tudi v ljudi,« je dejal in prikimal lastnim besedam. »Nekaj časa se pripravlja kakor k nevihti, potem potegne od nekod suh veter, in ljudje grede kakor bi jih gnal vihar.

Moj oče so še slišali pripovedovati, kako je bilo takrat v Bohinju. Dve leti zapored je bila letina, da je take stari niso pomnili. Ljudje so se samo plazili okoli hiš in stegovali vratove v kuhinje. Še tako gnala repa je šla za med. Na Gorjušah in Jelju so hribovci kuhali skorjo od dreves. Nobena žival se ni smela prikazati, precej je bilo po njej. Povrhu je zapadel še tak sneg, da nisi mogel do gamza, pa tudi na Tminsko se ni dalo priti. Kjer so imeli še kako živinče, so ga zaklali in nekaj dni jedli, da so vsi obležali, če ga jim niso prej pokradli. Človek ni bil varen pred človekom, saj je drug drugemu gledal v želodec. Potem je pritisnila še gosposka. Pod Studorom so grajski hlapci ubili Tomažina, ki je graščinskega pisarja prekel. Fužinarji so se uprli in niso hoteli več na tlako. Prišli so z graščine in jih vlekli zvezane na njive. V Jereki so fantje ubili dekliča, ki je šel ležat za kos kruha z biričem. Čim hujša je bila nadloga, bolj so se norčevali z ljudmi. Moškim so se povesele roke in ušesa, skrivali so se kakor zajci. Ženske so še nekaj časa vreščale, potem so še te utihnile. Ko se je letina spet naredila in bi se bili lahko vsi do sitega najedli, je še huje pritisnila gosposka. Naložila je nove davke, pobirala od žive in zaklane živali, od soli in ognja, se ni zmenila pri tlaki za nobeno pismo in terjala od vsake človeške glave. Kakor nalašč je debeli valpet jezdaril vsak dan po dolini, vtikal svoj nos v hiše in se je ljudem zdelo, da jih žive ščiplje s kleščami. Takrat je prišel veter v ljudi. Zbirali so se v Javornici, na Šeh in so vsi mislili samo na graščino in na pravico. Potem je potegnil suh veter. Starega Dobravca so grajski hlapci pri Svetem Janezu z jermeni užigali po golem hrbtu. Niso prišli do Polja, ko so že ležali na cesti, eden s prebito glavo, drugi z razparanim tre-

buhom. Še tisto noč so po vseh grapah proti Uskovnici migljale lučke, Češnjani in Fužinarji so prišli do zadnjega moža. Ponoči so jo ubrali skozi gozdove in zjutraj so bili pred blejsko graščino. Gospoda se še ni prebudila, ko je že gorela pristava in so se dimi valili pod okna. Vlomili so okovana vrata in se sprijeli z grajskimi. Pobili so valpta, se gostili po sobanah in delili pravico. Takrat so prišli grajskim na pomoč iz Radovljice in od Kranja, ki so pobili vse, kar ni ušlo. Odarjevega so možje na skrivaj prinesli drugo noč s Praprotnice. Ženske so mu zalimale rano na glavi in skrbele zanj vso zimo. Spomladi se je rana zacelila, k pameti pa ni več prišel. Ušel je z doma in pobegnil v rote. Pravili so, da so ga videli zdaj na Zajamnikih, zdaj na Vogarju, smejal se je in pel, da se je razlegalo daleč naokoli. Srenjani so slišali ponoči, ko je vriskal od Javornice proti Podjelju. Grajski so ga lovili, pa se jim je, čeprav je bil ob pamet, vselej izmuznil. Nemara so se ga tudi bali, ker je bil veter v njem. Ko so jeseni prignali krave, so mislili, da bo prišel v dolino. Šel je za njimi, a doli ga ni bilo. Padel je čez tiste skale vrh Studorja in se ves razbil, le glava, ki je bila že od prej počena, je ostala cela. Pokopali so ga naskrivaj in grajski niso nikoli zvedeli, kje leži. Še mrtve kosti bi bili pribili na cerkvena vrata. Takrat se je veter polegel.«

Stari Petraž je cmokaje potegnil iz čedre, utripal z očesci in govoril sam s seboj. »Kadar se bliža taka nevihta, izgube vsi, nad katerimi se zbirajo oblaki, zadnjo pamet. Kakor baba, ki je bežala pred ploho in si je kiklo zavezala čez glavo, da bi ušla suha, pa je padla v vodo in je utonila. Če kaj vem, ne bo dolgo, ko bo spet potegnil suh veter. Ga že čutim...«

»Oče, vi ga zmeraj čutite v kosteh,« se je nenadno zasmel Balant. Vstopil je tako tiho, da ga ni nihče izmed nas, ki smo starega zavevano poslušali, opazil. Stal je razkoračen sredi nizke kuhinje in segal skoraj do stropa. Režal se je na vsa usta, da so se bleščali lopatasti zobje, še bolj ostra belina okoli rjavih oči. Na veliko, podolgovato glavo je padala luč bližnje podstropne svetilke, da je bila oglata brada videti še močnejša. Stari Petraž ga je pogledal parkrat molče, potegnil iz ugasle čedre, nekaj zamomljal in se dvignil. Stopil je k ognjišču, si zopet prižgal in odšel k vratom. Napol čez ramo, da bi se izognil Balantu, se je ozrl nazaj v kuhinjo in trmoglavo ponovil: »Če kaj vem, bo kmalu potegnil spet suh veter.« Nato je hitro odprl vrata in smuknil v čumnato.

Balant se je smejal za njim. »Že spet nekaj premišlja. Zadnjič so mi pravili pri Petru, kako jim je oglašal, da bo vse pomêlo. Jezil se je, da ni nobenega zaupanja med ljudmi, da drug drugemu po življenju streže.«

»Naukov so imeli zmeraj dovolj, posebno kadar so pri zelenem. Danes jim je podrlo hruško, pa še besede niso črhnil,« je dejala hči.

Nad temnimi grebeni so vzhajale zvezde, ko sva z Balantom stopila iz hiše. Nekje je šumela voda, iz noči je prihajal hlad. Balant se je hipoma ustavil, me potegnil za rokav in se smeje domislil prejšnjega pogovora. »Za hruško se ni zmenil, ker je vse na Tono prepisano. Še

z mezincem ne gane več pri hiši.« Ponekod so še svetili in je medla luč padala v ozke ulice. Čulo se je sopenje živine v hlevih, zdaj so se oglasili težki koraki na kamnitni cesti, nekje je škripal voz, in kolesa so se premikala počasi kakor bi se vozniku sanjalo. Človeško življenje je med visokimi gorami počasi ugašalo.

Pri Balantu so že vsi spali, skozi odprta vrata je silila noč v vežo. »Stari ima svoje muhe,« se je režal Balant. »Bil je dober delavec, dokler je še delal. Zvali so ga povsod, kjer so bile potrebne iznajdljive roke. Po vseh hotelih in kočah v gorah — tam je treba dobro premisliti in imeti stare skušnje — je vse sam opravil. Kar je naredil, še danes drži; čudno, če se ti ni še pobahal. Ko je umrla mati in smo šli sinovi od hiše, je počasi pričel opuščati kleparstvo. Postal je prstjen, zadirljiv, tudi če je obljubil, ni šel več na delo. Rajši se je ustavil doli pri Petru in slonel cele ure sam za mizo. Ko je po vojni prepisal vse na Tono, prav za prav na njenega sina, ki je izgubil očeta na Krasu, je skrbel samo še za fanta, da bi se pri njem izučil. Včasih ga prime, napravi kako stvarco, da človek ne ve, kje jo je vzela, ampak same igračke; da bi videl kakšne! Če se mu boš posebno prikupil, ti bo pokazal, kakšno krsto si je napravil.« Balant je videl, da sem ga začudeno pogledal in se mi je z belim pogledom zasmel. »Res! Dolgo časa ni nihče vedel zanjo, potem smo jo le spazili. V delavnici si je v zidu napravil nekakšno omaro, ki je na zunanost videti kakor stena. Notri stoji krsta, vsa izrezljana. Cele popoldneve je presedel poprej pred njo in jo popravljal. Odkar ima fanta pri sebi, je že dolgo ni odprl. Pri materini smrti se mu je zamerilo, da je pol drugi dan ležala brez krste. Umrta je v soboto zvečer pri večerji. Dobro se še spominjam, da smo jedli krompir s skuto, kar ni očetu nikoli dišalo in se je vselej mrdal. Mati je ravno olupila krompir in se od strani namuznila očetu, hotela je odpreti usta, pa se je sesedla. Nekaj časa nismo mogli verjeti, da je res. Oče je stopil po krsto, pa je bil mojster tako nadelan, da mu še odpreti ni maral. Drugi dan je bila nedelja in spet ni hotel delati. Šele v ponedeljek dopoldne je prišel s krsto. Mati je ves čas ležala na mirujni. Takrat ga je razkačilo, da si jo je sebi sam napravil, če bi se mu primerilo kakor materi. Midva se nisva nikoli mogla, že prej ne, dokler sem bil doma.« Balant se je smejal kakor prej. »Tona se mu je znašla prilizniti, zdaj pa jo morda bolj črti kakor mene. V dnu duše je bil danes še vesel, da je hruško podrlo. Saj je njena in streha tudi, ki jo je odkrilo. Je že tako, nekateri si z mržnjo pomagajo do smrti, drugi pa z ljubeznijo. — Jutri zvečer se oglasim na Praprotnici, če boš gori.«

Nad vasjo, zavito v meglo, se je pričelo daniti. Prikazovale so se lesene hiše, v sajastih kuhinjah so vzplapolali zgodnji ognji, h katerim so gospodinje pristavile in potem pohitele, da bi pred jutrom pomolzle. Cesta se je izgubljala v megli, kakor v pajčevino je bil zapreden gozd. Kamnitni voznik se je dvigal med visokimi smrekami, na grmovju so visele štrene bele megle, z vseh vej je rosilo. Zganila se je ptica in zašumela med vejevjem, prezgodnje je bilo jutro, da bi zapela. Na Se-

nožetih so posnemali čevlji roso s trav in seniki so bili le sence v megli. Spodaj v nevidni dolini se je oglasil rog in je vabil krave in koze na pašo. Zamolkli in pojoči zvonci so se kmalu ubrali na potu, ko je živina vesela zapuščala zatohle hleve, odgovarjali so si od blizu in daleč v zelenih rebrih. Jutranjo tišino je predrlo daljno mukanje samotarke. Steza se je zvila med tihimi mecesni navzdol v gorenjo dolino. V Jereki se je oglasil zvonec in kmalu utihnil v megli. Pred Srednjo vasjo so že zadišali jutranji dimi, nasproti je udaril sladkobni vonj po pesi. Cvetje na oknih in lesenih mostovžih se je odpiralo, okoli vodnjaka so se smejala dekleta. Po skalnati stezi v hrib je štorkljajl drvar, ki je z dolgo žago na rami zapuščal vas.

Domislil sem se filmskih prizorov iz romantičnega gorskega življenja. Na vse zgodaj se odpravijo z vrvmi in cepini opremljeni turisti, v slovo še ljubeznivo pozdravljajo z roko in lepa planšarica, kasneje zapletena v dejanje, se sramežljivo ozira za njimi. Počasi prihajajo na cesto gorjanski tipi, bašejo si pipe in možujejo. Stare hiše z visokimi slemeni in mostovži se fotografirajo za enkratne in večkratne kulise. Pastir mora zaganjati čredo po slikovitih ulicah. Izvaja se poskusno vriskanje. Leča išče snežno beli teloh, poskočno ovčico, debelega pujska, pisane krave v večernih zarjajah, skakljajoče vode in peneče se slapove, žametaste košenice s samotnimi mecesni, podeče se megle nad prepadnimi skalami, po katerih se pno plezalci; žilnate roke tipajo po kamenju, ljudje se spuščajo po vrveh, omahujejo in zmagujejo. Herojska krasotica á la Leni Riefenstahl se dvigne preko previsa in razpne na ostrem vrhu roke, da bi zajela snope solnčnih žarkov.

Zavil sem mimo zadnje hiše, ki je v strmem bregu bolj visela kakor stala. Skozi nizka vrata, že vsa počrnela od dima, se je priplazil umazan, od zaspanosti še ves tožljiv otrok in stegoval ročice, da bi si pomagal na navoz. Izgubil je ravnotežje in se prevalil, da se mu je odkrila strgana haljica. Dvakrat se je prekotalil in obležal negibno, z golim trebuškom in zadnjico. Ko je začutil poleg sebe preteče vohlanje prašičjega rilca, se je pričel neusmiljeno dreti. Zopet je režiser zamudil sladek prizorček pristnega gorskega življenja.

Breg nad vasjo je bil strm, da sem grizel kolena. Nobeno drevo se ni moglo doslej zapeti na njem s koreninami, le pritlikavo grmovje se je oprijemalo skrilste zemlje. Postajal sem in se oziral na vas, ki je hitro izginjala v megli, v kateri so se dušili jutranji dimi. Vse naokoli so zvonkljali nevidni zvonci krav.

Režiserji teh gorskih filmov bi radi zajeli občutje vedno nove sreče v solncu in svobodi, zmagovite napore človeškega telesa, čudno radost zračnih širin in omamno skrivnost pogleda globoko doli na ljudska mravljišča. In vendar je življenje na platnu le posneto mleko, hipna naslada očem, sladkobni odblesk avanturističnega bega iz vsakdanjosti, dražljiva omama človeku, ki ga je obliznilo hrepenenje po zemlji, a ga strast do nje še nikoli ni pretresla.

Kadar curlja pot z obraza in se človek za vsak korak bori z lastno težo, je sleherni kamen, ki se noga nanj opre, veselo odkritje. Čim bolj je steza napeta, tem bliže si zemlji in globlje slutiš njeno snov. Zaveš

se širine neizmernega skalnatega sveta, kjer vsak hip življenje ugaša in se iz sebe poraja.

Skozi meglo sem občutil drhtenje svetlobe, odkrivala se je že nebesna modrina in preden sem se zavedel, sem stal na robu, v solncu. Bleščale so se rose, žvrgojele so ptice, luč se je pretakala nad puhasto meglo. V dalji so se svetili kredno beli vrhovi, med njimi se je pretakalo zlato ozračje. Radost mladega jutra je prešinjala človeško srce in pojočo ptico, čmrlja na modrem glavincu in pisanega metulja nad rosnimi travami. Razdvojeno srce je ostalo v dolini, prevzela me je zmagovita zavest, da je veselje človeku potrebnejše od kruha.

Nad Zajamniki, ob robu temnega gozda, cvete vsako leto obsorej šipkov grm. Ko sem se mu približal, mi je bilo, kakor da sem zagledal v sanjah zasluteno deviško telo. Spodaj so se razdelile megle in v smaragdno globino jezera so se potopile gore in solnce.

Iz gozda je dišalo po smoli, ko sem ležal pred zidanim Arhovim stanom na Praprotnici. Pogled je polzel po zelenih, pokošenih bregovih, do temnih smrek in preko doline do grebenov med Črno prstjo in Bogatinom. Od časa do časa so se zamaknile oči v nebesno modrino, v bele oblake in za hip se mi je zdelo, da sem lahek kot pero in da se pogrezam nazaj. Zdrznil sem se in se hitro oprl na komolce. Senca je hitela čez zeleno senožet, padla v dolino in onstran pokrila sivo Rodico. Za njo je plavala druga čez obličje zemlje. Tako minevajo do večera, ko se vse umiri, in se ustavijo oblaki. Zlata luč lije prek vrhov, ki se več ne premaknejo in se zapredejo v kamnitni molk.

Visoko nad mano sta se klicali dve kanji, obletaval me je pisan metulj, ko sem začul trde korake v kamnitni grapi. Izza gozda se je prismejal Balant in se položil v travo.

Na krivenčastih vejah nad nama sta se obletavali dve gajgarici, ki ju je Balant s svetlim pogledom ogledoval. Samica je skakljala z veje na vejo in vabila drhtečega samca za sabo. Izmikala se mu je, nastavljala, samček je čeblljal, širil peruti in se tresel od koprnjenja. Nenadno je švignil na njeno vejico in se ves neučakan pričel pomikati bliže. Hudomušna samica se je zibala na koncu vejice in prav tisti hip, ko jo je s kljunčkom dosegel, je odletela. Utrnil se je za njo in ponavljala sta igro na drugi veji.

»Jaz bi padel doli in bi si gotovo razbil nos,« se je veselo zasmel Balant. »Tič ne bo nikoli padel z veje.«

Balant ni mogel odtrgati oči od sinic, prekladal se je sem in tja in smeje obračal glavo. »Ali je hudobna!« Začuden sem ga ogledoval, s kakšnim otroškim veseljem hvali njuno petje. Sicer sem vedel, da je velik ptičar in da prodaja pevčke, a samo ljudem, o katerih dobro ve, da se bodo brigali zanje. Ali je Balant izjema med oglatimi gorjanci, ki so vajeni trde besede v skalnatem svetu?

Dvignili so se škrbinasti Ogradi, nad dolnjimi mrakovi je bil Tosec videti še bolj orjaški. Noben šum ni več vznemirjal visoke tišine. Nočnik je neslišno potegnil, da so se vršički smrek zganili. Nad dolino so se pokazale rahle meglene pajčevine.

»Zakuriva,« je dejal Balant, stopil v stan in pričel na kolenih lomiti veje, da sva lahko podkurila. Smolnato ruševje je prasketalo in dišalo je okoli stana po ognju. Parkrat je Balant prisluhnil v temo pod zvezde in mi dal znamenje: »Slišiš, srnjak.« Sedela sva pri vratih in lovila zateglo hropenje iz gozdov. Tedaj je drobno človeško srce zaslutilo trpko slast neizmerne samote.

Posrebala sva mleko, Balant je še enkrat naložil in zažgal pipo. Sedela sva ob ognjišču in se videla le, kadar je plamen obliznil novo vejo. Poznala sva se že dolgo, in se redkih besedi, kakršen je bil, ni nikoli dotaknil svojega življenja. Noč naju je zblížala in pričel se je spominjati.

— V nedeljo popoldne, ko so že vsi zapustili cerkev, je mati še vedno zaupajoče molila. Njemu še ni bilo šest let. Splazil se je po tiho od nje, se kobacal po strmih stopnicah na kor in zagledal orgle, ki so se mu zdele največja skrivnost. Fant je videl, da so jih pozabili zapreti. Z rokami in nogami si je pomagal do njih in pričel razbijati po tipkah, izgubil je ravnotežje, se prekucnil na glavo in se pobil do nezavesti. Mati ga je kakor brezumna iskala po vasi. Proti večeru se je prebudil in od strahu pred mrakovi pričel neznansko kričati. Iztaknil ga je organist, ki dolgo časa ni mogel razumeti, kje se dere. Z rano na temenu so ga prinesli domov in trda očetova pest je padla po njem. Potem ni več prenehala padati, kjerkoli ga je zalotila. Marsikdaj ga je mati stiskala k sebi in ga molče božala po glavi.

Njegov svet so bile Dobrave in Ravne. Stikal je po grmovju, se plazil po žametasti travi in po cele ure zamaknjen poslušal ptiče. Vse je poznal, kje gnezdijo obročce, stršci, strnadi, izvohal je ponirke in ko je neki dan prinesel s strganimi hlačami dva lepa, mlada čuka, ga je očetova desnica pritisnila ob tla. Na skrivaj ga je mati šivala, kadar je plezal za žolnami in debvarji. Vsi so se čudili njegovemu glasu in znal je peti, da sta ga župnik in organist prišla poslušat v šolo.

Srečal ga je župnik na vasi in ga vprašal, kdaj mu bo zopet zapel. »Zvečer, ko bodo kosi peli, —« je odgovoril zavzetemu možu. Kakor da je pričel živeti s ptiči. Neki dan se je z odprtimi usti ustavil na cesti in zijal gluha in nem v zbirajoče se lastovke, da ga je podrlo kolo in si je zvil nogo. Šepal je še, ko ga je oče peljal v Kranj in ga po župnikovem nasvetu vpisal na gimnazijo.

Med šolskimi zidovi se mu je stiskalo srce od žalosti. Gore so bile daleč, nikjer grmovja, nikjer trav. Spomladi je s težavo zadrževal solze med poukom. V grlu ga je stiskalo, kakor v megli je gledal učitelja na katedru. V duhu je slišal kose, kako žvrgole ob mejah. — Kje bodo letos gnezdili? — je premišljal. Prirodopis je poučeval mlad in strog učitelj. Razlagal je natančno po knjigi, iz življenja, kar bi bil Balant napeto poslušal, ni znal nič povedati. Neko jutro je govoril o rangarjih. Balant ni ves čas trenil z očmi. Nenadno se je dvignil v klopi in zaklical: rangarji letajo samo pred nevihto nad jezerom. Hotel je popraviti učiteljevo razlago, ki se mu je dozdevala napačna. Učenci so se zdrznili, onemeli in pričakovali, kaj pride. Užaljeni učitelj ga je ozmerjal, postavil v kot in mu zagrozil, da ga poženejo iz

šole. Balant ni čutil nobene krivde, saj je le resnico povedal, in ptiče je imel tako rad. Učenci so se šele sedaj zavedeli, se pričeli muzati, hihitati, da učitelj ni mogel krotiti nemira. Popadla ga je sveta jeza, planil je k Balantu in zahteval, da ga mora kleče prositi odpuščanja. Balantu je kri zalila lica, stisnil je zobe in uporno molčal. Zaman ga je učitelj poskušal spraviti na kolena. — Hribovsko tele! — je kričal nad njim. Balant je skozi solze zagledal zelene Dobrave. Bilo mu je, kakor da mu pihljajo sapice nasproti. Ko mu je učitelj še enkrat in poslednjič ukazal, da mora poklekniti, se je fantu stemnilo pred očmi, skočil je k vratom in bežal po hodniku, da je bil v trenutku na cesti in doma. Na hitrem begu je storil sklep — nikdar več v šolo. — Hitro je povezal nekaj obleke, in gospodinja še ni odprla ust, ko je že švignil mimo. Znašel se je ob vodi in bežal ob strugi navzgor. Ker se je bal, da bi ga ne lovili, se je plazil bolj med grmovjem kakor po stezi. Ptiči so ga večkrat premamili, da se je ustavil. V slabo razsvetljeni kuhinji mu je zvečer postlala drobna ženica in z odprtimi ustmi poslušala, kaj se mu je zgodilo. Zjutraj ga je sosed posadil k sebi na voz, kjer je vso pot oponašal ptiče, da se mu je kmet smejal in mu na Jesenicah kupil štruco. Proti večeru je stopil v domačo kuhinjo. Oče je prekladal roko in Balant je pričakoval, da bo vsak hip padlo. Še preden je nehal, je oče vtaknil roko v žep in se obrnil k materi: »Če je tako, naj ostane doma.«

»Staremu je bila menda moja trma všeč,« je dejal Balant in stopil v stan. Noč se je zgostila, da ni bilo videti niti bližnjega drevesa. Le mrzle luči na nebu so živo utripale. Balant je tiho pel in prisluškoval glasovom iz gozda. Ko sva zaprla stan in se zakopala v dišečo muravo, je izpregovoril iz teme.

»Kleparstvo me ni mikalo. Že iz mlada sem rad rezbaril. Izučil sem se za mizarja, delal zdaj tu zdaj tam, dokler se nisem oženil in sva kupila majhno hišico. Ko je umrl stari organist, me je župnik naprosil, da sem orgljal v cerkvi. Dela sem imel zmeraj dovolj, ampak včasih nisem mogel strpeti doma. Prijelo me je in sem moral v gore. Popravljali smo stanove, kosili v rovtih, eno leto, ko sva prišla z ženo nekaj navzkriž, sem planoval na Suhi. Po vojni se je dalo živeti. Za denar ni bilo brige, popravljali smo hotele in hiše so rasle kakor gobe. Tudi tihotapili smo. Dvakrat sem šel z njimi; drugič nam je prekleto trda predla. Odšli smo v četrtek in se imeli vrniti v soboto, najkasneje v nedeljo zjutraj, ker sem moral orglati. Spustili smo se pod Voglom in prišli do Sv. Lucije. Podnevi smo ležali kje v senu, ponoči hodili. Svoje ljudi smo dobro poznali. Nazaj grede so nas izvohali, ali pa nas je kdo izdal, zastavili so nam pot. Plazili smo se skozi gošo, zgrešili stezo in ko se je danilo, smo se znašli nekje pod Krnom. Bila je sobota, mi smo pa vedeli, da so nam zaprli vse luknje. Skrili smo se v senikih in čakali noči. Proti večeru smo slišali patroljo na planini. Kosov s Polja me je dregnul — »trije so, nas je pet, ali ne bi?« — In drugi zgoraj, na nje ni pomislil. Še nikoli nisem tako živo videl otrok in žene pred seboj. Bila je trda noč, ko smo se splazili s senika in skočili čez planino. Zašli smo v steno, kjer nismo mogli nikamor

naprej. Hudič vedi, kje nas je okoli vodil, zjutraj smo bili spet tam, kjer prejšnji večer. Poskušali smo podnevi. Razkropili smo se in si pomagali naprej kakor smo vedeli in znali. Ves dan smo slišali finančarje zdaj spredaj zdaj zgoraj. S Kosovim sva se hotela potegniti čez Kuk. Popoldne sva bila že skoraj pod vrhom, ko so pričeli vrage streljati. Piskalo nama je okoli glave, plazila sva se po trebuhu in si pomagala z rokami in nogami. Svet je bil tako odkrit, da bi lahko miš ubil, ne človeka. Naenkrat je Kosov zaklel in se prijel za ramo. Dobil jo je v roko, da je ni mogel več zganiti. Potegnil sem ga za sabo v grapo in se pridušil, da ga moram spraviti na drugo stran, naj velja, kar hoče. Curljalo je z mene, da ni bila nobena reč suha na meni. Vsakokrat sem moral dva tri korake naprej in zopet nazaj, da sem ga zvlekel gori. Odtrgalo se mi je pod nogami in se je vsulo, da je bobnelo, kakor bi se gore podirale. Če bi bil mogel Kosovemu vsaj kri ustaviti. Zvezde so kazale na polnoč, ko sva se privlekla do skal pod Kukom. Zjutraj sva bila na Govnjaču. Zavezal sem mu rano in zvečer me žena skoraj ni spoznala. Orglali so brez mene. Žena nekaj časa ni vedela, ali bi se smejala ali jezila, da sem jo spravil v tak strah, pa se je kmalu umirila. — »Če so vsi tači, bodi vsaj ti malo prek« — je dejala in prinesla skledo. Ko sem pričel iskati denar, ga nisem mogel nikjer otipati. Ali sem ga izgubil, ali mi ga je kdo izmaknil na seniku, kjer smo se skrivali. Med ljudmi se vse zgodi. Govorili nismo nikoli o tem. S tistim denarjem bi bil lahko kravo kupil.«

Balant se je v nočni tišini veselo smejal. Potem je nekam zamišljeno pristavil. »Noben kos ne poje tako lepo kakor mladost.« Hladna noč je silila skozi špranje in oči so se nama zaprle.

Ko sem se zjutraj prebudil, so že potovali oblaki v modrini, šumele čebele in so se rose sušile. Balanta ni bilo nikjer, krenil je na vse zgodaj, najbrž, da bi lahko zopet stikal za ptiči. Bele gore so se svetile v solncu, kakor da ne poznajo starosti.

Vročina je puhtela iz skal, ko sem se dvigal navkreber do temnega gozda. Stopil sem v tihe sence, zajel me je opojni smolnati vonj. Prhnili so stoletni štori in se pretvarjali v zemljo, na milijone bitij je gomazelo v črvivem lesu, oživela so velika mravljišča, povsod je šuštel v listju, nekje je nabijal debvar. Sklonil sem se do rosnih jagod in okušal slast dišečega sadu. V teh gluhih tišinah navzgor, kjer je že solnčni žarek, najrahljši šum, dogodek na svetu, izgublja človek zemeljsko težo, in življenje, ki ga nosi s seboj, izpreminja vsak hip svojo notranjo podobo. Naj so spomini še tako mračni, od nekod sije radost vanje.

Solnce se je že obrnilo, ko sem se zleknil na vrhu Zelenega Špika. Kadar se po dolgem času dvigneš iz doline in se ti z vrha razpne obzorje čez gozdnate in kamnitne valove zgubane zemlje, se oči ne morejo nagledati širine, poželjiva misel bi hotela preleteti vso zemljo, bil bi rad vsepovsod, ker ne čutiš daljav. Čez čas ti zdrsne pijano oko po pobočju. Globoko pod mano so ležali temni pokljuški gozdovi, na Mecesnovcu so se belila posekana debela kakor raztresene žveplen-

ke. Na solnčnih tratah pod Jezercem so v varnem zatišju ždeli stanovi. Planina Konjščica, kjer sem pred tolikimi leti prvič doživljal gore, je bila že v senci.

Z višine nisem mogel razločiti ne živali ne človeka, kakor da je svet izumrt. Ko so se v daljnem solnčnem zelenju globoko v dolini pokazale Ravne, me je prevzelo občutje, kako nizko se plazi človek po zemlji. Če ne bi bil v tistem trenutku zagledal nog pred sabo in rok, bi se mi zdelo, da je človek domišljija, vsa tisočletna zgodovina njegovih dejanj le sen. Kamorkoli sem se ozrl, nikjer ni bilo človeka. Čimbolj je izginjal, tem močnejše se je oglašal v mislih in srcu. Prišel je sem gori in se z vrha oziral nase. Na Zelenem Špiku ga je presunila strašna sila, ki ga vodi in žene, da ne pozna pokoja od takrat, ko se prikaže iz materinega telesa do tesnega groba v zemlji, odkoder ne more več zagledati solnca nad vrhovi. Ali čuti vseeno, kako silijo žarki v zemljo? Ali tudi tam ni pokoja? Je tudi večni mir privid in ga ni? Zaslutil sem neusmiljeno silo, močnejšo od solnca, ki ustvarja zemlji pod mano podobo, zagonetno do bolečine v možganih. Kako je spočela prvo dejanje, iz katerega se je rodilo toliko hrepenenja, ljubezni in obupa, sovraštva in krivic, zločinov in nasilja, zmage in volje. Koliko drobnih človeških src, v katerih se je strdila kri, že prhni med skalami in prstjo in vendar — ali ne bo nobeno, ki še utripa, nikoli utešeno? Srce se krči na strmem robu, ko izprašuje v naročju zemlje neizprosno silo, ki žene človeške mline, kam in zakaj? Odgovora ni, ne da ga razgreta skala, ne ve o njem modri svišč, molče gore, gozdovi in zemlja. Ali so vse blazne muke in strašna ljubezen, strta človeška življenja in požirki radosti le tenka večerna megla nad zemljo, ki je tu gori in še višje, kjer ponoči vise zvezde, le votel odmev?

Zdrznil sem se. Prav ta hip, ko sem se oprt na trdo skalo zazrl v solnčne temine in tajil človeško srce, se je sprožilo v njem dejanje, da bi ustvarilo svet po svoji podobi. Je tudi to dejanje le privid in prazen sen, ki ga človek ustvarja iz strahu pred težo prsti?

Domislil sem se groznega Goyevega Prometeja, kako sedi, potem ko je razsul staro bajko, na zemeljski obli in prisluškuje šumenju nadzemskih glasov. Ali je takrat, ko je visel razpet na kavkaških skalah in mu je orel vsak dan sekal rane, mislil na nas, ki smo podedovali njegovo usodo in rane?

Človek? Stari Boltar doli v Fužini ima naduho od težkega dela; tesaril je po vseh planinah, hodil na Tolminsko, zamedel ga je sneg v Lazu in je živel teden dni od koščka kruha in sira. Sedel je v temnem stanu, prikazovala se mu je smrt, ki ji je vdano gledal v požrešne oči. S težavo so ga iztaknili in rešili. Ko mu je oče padel v Mostnico, je odložil bavto in bil v eni uri v Vojah, za kar je mladenič potreboval najmanj poldrugo. Z Mino sta prevzela zadolženo hišo, in da bi se znebila bremena, sta šla nabirat planinski mah. Po Toscu, Draških vrhovih, Zelenem Špiku sta ga previdno posnemala s skal, da jima je pot kapal na razbeljeno zemljo in se jima je grlo sušilo od žeje. Mesece sta ga tlačila v velike rjuhe in odnašala ogromne svežnje, pritrjene z zanjko okoli glave s planine. Spodrsnilo je včasih njemu, vča-

sih Mini in kotalila sta se s svežnjem po strmem bregu. S solzami v očeh je Mina spet znašala, kar je čez teden s krvavečimi prsti nabrala. Leto za letom sta se s trmasto voljo premikala od skale do skale, odplačevala dolg in popravljala hišo. »Ko je bil poplačan zadnji vinar in je bila vsaka ped moja, kamor sem stopil, mi je bilo, kakor da sem s strehe zmetal sneg,« pripoveduje Boltar še sedaj in plave oči se mu vnamajo. Potem mu pade senca na čelo in skrbljivo sodi o ljudeh. »Danes je ljudi denar izpridil, ne znajo več delati in se ne vedo za svoje potegniti.« Čeprav že šteje ure, posebno kadar se mu zapre sapa, ne misli nase, ampak na svet. Njegove roke so opešale, hrbet se mu je ukrivil, trda hoja po skalovitih bregovih ga je utrudila, da mu bo prst prijetno ležišče. Veselje nad življenjem mu vendar še ni ugasnilo. Brez zobe čeljusti se hudomušno posmehujejo deset let mlajšemu Pečniku, s katerim sta svoje dni skupaj tesarila, in ki prime poleti za vsako delo, pozimi pa plete košare, reže žlice, da mu ne zastane roka v dolgih nočeh. Pod visoko skalo zunaj vasi si je bil zbil iz desk hišico in jo od leta do leta olepšuje. Lansko zimo je lično izrezljal naoknice, spomladi z mecesnovimi stebri podprl streho nad vrati. V nedeljo se Boltar praznično obleče in z dolgimi ukrivljenimi nogami odkorači mežikaje v solnce pogledat vilo »Rogovilo«. Ogleduje in daje nasvete, dela mu veselje, ker ve, kako je s planinskim mahom zmetal skrbi z lastne strehe. Če bi mu odprl prsi, bi videl v njih slabotno utripati srce, vse prepreženo z brazgotinami od zaceljenih ran.

Življenje je odprta rana in na Zelenem Špiku me je izpreletela zapoved usodne volje, da mora vse življenje iz prsti in misli skozi smrt. Življenje je večna radost in vkljub stari razsuti bajki o Očetu, ki ljubi vse enako, nabira zanjo človek planinski mah s krvavečimi prsti.

Večerilo se je, ko sem se spustil po ozkem žlebu na planino. Gozdovi nad globoko grapo proti vzhodu so stali v ognjeni svetlobi, planina pa je ležala v večernih sencah. Mirno so se pasli spodaj grivasti konji, med ruševjem in smrekami so skozi zatrep pozvanjale krave, ki so se majale proti stanovom s polnimi vimeni. Čuli so se zategli klici pastaric, kako jih priganjajo med goščo. Stopil sem na zelene trate in razbežali so se pujski, ki so z otrnkanimi rilci stikali med lepenjem. Dvajset let se planina ni izpremenila, le dva nova stanova sta stala na dolnjem koncu. Dimi so se mešali z vonjem po svežem gnoju. Še vedno je Urbančkov Janez delal sir.

Potožil mi je, da boleha, odkar se je vrnil z vojne. Družino ima in prav to leto premišlja, kam bi dal starejšega. Krojačev in čevljarjev je že preveč, še ti nimajo nobenega zaslužka. Pa si je mislil, če bi ga dal za kuharja. Ustavil se je pred mano s skrbnimi očmi in videl sem, da se je očitno postaral. Izgubil je lase in spodnja čeljust, na bradi nekam čudno nabrekla, se mu je povescila. »Zdaj povsod zidajo hotele,« je dejal, »ne bi slabo zaslužil, če bi se izučil. Lorenčkov . . .« Pripovedoval mi je zgodbo sosedovega, ki je šel tudi za kuharja. »Prišel bi lahko na kakšno ladjo. V svet bi pogledal in ne bi mu bilo tako trdo za življenje kakor je nam.« Sklanjal se je zopet nad bakrenim kotlom in ga

pomival za večerno kuho. Pred dvajsetimi leti je še mislil nase, sedaj samo še na otroke, da bi jim od življenja izpulil drobec radosti. Izpraševal sem ga po pastaricah, če je še katera iz tistih let. »Še pridejo,« se je posmehnil, »večinoma so nove.«

Krave so se vrnile v stanove, tišina se je razpredla nad planino, le od časa do časa so se zamolklo oglašali zvonci in so se čuli zategli kriki planšaric. »Z Balantom si spal na Praprotnici?« me je vpraševal z lahnim nasmeškom. »Večkrat se oglasi in prespi pri nas. Ni še dolgo, ko je hodil dva dni ležat gori na Jezerce, potem je prinesel lepe mlade jerebe. Samo na tiče misli. Ko je kmalu po vojni gorelo in je bila vsa vas v ognju, so mu sosedje reševali otroke in ženo. Sam pa je odnašal iz goreče hiše, ko se je že strešje podiralo, svoje tiče in se je smejal, da jih je spravil na varno. Šele potem se je domislil žene in otrok.« Urbančkov se mi je muzal, kakor bi hotel vedeti, kaj mislim o Balantu.

Pred sirarco so se pričele zbirati planšarice, Urbančkov je obesil tehtnico, da bi prevzemal mleko. Zvedavo so pogledovala dekleta skozi vrata in se vendar delala, da me ne vidijo. Počasi z lenimi koraki, je Johanč prinesla žehtar. Janez mi je pomežiknil in stopil sem k vratom. Nekoč je imela mlečno polt, pod visokim, gladkim čelom zamišljene, plave oči in dolge, svilene trepalnice. Ustnice so ji ostale še vedno rdeče, toda koža je izsušena in skorjasta. Odprla je velike oči in jih povesila. »Saj nisi tisti«, je izpregovorila z mehkim glasom, ki sem ga tolikokrat poslušal zvečer, kadar sva sedela pred stanom. Janez je pretil mleko in ko je odhajala se je še smehljaje ozirala. Delo in solnce sta ji hitro izpila vročo mladost. »Nič nisem pomislil, ko je Johanč povedal, precej sem te spoznal«, je hitela starka, z razpokanim obrazom in ostrim nosom. Ogorele roke so bile vse preprežene z žilami, ko je dvignila posodo. »Uršk?« sem vprašal, ko sem jo sam komaj spoznal. »Kdo drugi«, se je smejala, in me ogledovala od nog do glave. »Glej, kako sem mu ostal zvest,« se je veselo hihitala, »pa me še ne spozna.« — »Še nimaš moža?« »Ni bilo kdaj.« Pred mano se je smehljala starka, ki je imela takrat okoli trideset. Kako je plesala pri Meti, kadar so prihajali Gorjušci in Bohinjci skozi planino, da bi šli drugi dan na Triglav. Stala je pred stanom in jih razločevala po ukanju, potem pa se vrtela vso noč. Kdor ji je bil všeč, si ga je vzela. »Tudi če me ni maral«, je dejala. — »Rezka ni?« sem vprašal Janeza. »Ne, letos je šel v hotel.« Spomnil sem se tihe mesečne noči, ko smo nad teminami zavijali med belimi skalami okoli Tosca in sem Rezka držal za drobno roko. Pred sirarco je šla mladost mimo.

Zunaj je skale in stanove pokrila noč, ko je pričelo goreti pod velikim kotlom in so se dekleta zvrstila na klopeh v sirarci. Med Johančem, ki me je večkrat pogledala, in Urškom je sedelo mlado, tiho dekle. Negibno je držala roke v naročju in se ozirala z velikimi sivimi očmi po drugih. Urbančkov je kuhal, mleko se je penilo, le pogovor se ni razživel. Dekleta so se šepetaje pomenkovala in kadar je Janez kaj vprašal, se je odgovor postaral. Spomini so me obhajali, kako smo včasih posedali v sirarci in je žuborelo veselo smehljanje okoli kotla. Janez je bil mleko že škisal in zajemal sirček v mreže, ko so se začuli

zunaj trdi koraki, kruleče godrnanje prašiča, ki se je moral nekemu umakniti. Skozi dver je vstopil Balant. Široko se je zasmel, v svitu ognja so se mu belo svetile oči in predrzno ozirale po dekletih. »Si prišel orglat?« ga je porogljivo prašal Uršk in hihitanje je šlo od dekleta do dekleta. »Pozen si nocej«, ga je pozdravil Janez. »Sem mislil, da imajo kokoši zadosti enega petelina.« Balant se je s širokimi zamahi spustil med Johanča in ono mlado, ki se je nejevoljno namrdnila. »Povejte kaj«, jih je priganjal Balant. Dekleta so molčala. Šele, ko je Janez vrgel sir na stiskalnico, se je oglasilo rdečelično dekle. »Zdaj je umrl.« — »Kdo?« — »Potačev.« — »Potačev?« se je čudil Balant. — »Popoldne je bil naš gori in je povedal, da je davi umrl.« »Ga je le spravil«, je jezovito siknil Uršk. Nekatero še niso vedele in Johanč je počasi pripovedoval. »Ko je Potačev prišel od vojakov, je našel tri doma, svojega, eden je bil Martinov in tretji nekega Ogra. Nobene ni zinil, ampak ogrskega je vodil toliko časa golêvat, da se je fant prehladil. Še s pljučnico je moral z njim v gozd. Posušil se je, da ni bilo mesa videti na njem.« »Kaj pa ona?« »Nič, molčala je reva, saj je vedela, kako je.« — »Fant je rešen.« — »Tudi nad življenjem imaš oblast, kdor jo zmore«, je nekam zamišljeno pripomnil Balant. »Kamnarjev jo je imel, še dvakrat. Ali misliš, da je prva žena sama padla v Mostnico, ko še visoka ni bila. In druga? Ali je ni vpričo belega dne zastrupil? Ta mu je povrnila. Nazaj je prihajala in cele noči sedela za mizo, da je ni mogel odgnati. Zmerjal je in preklinjal, ona pa je sedela za mizo in pila kavo, kakor takrat, ko ji je natresel strupa vanjo. Boltarjev stric so pravili, da so se vsako noč, kadar je bil v hiši vrišč, štirje črni mački plazili okoli okna in mijavkali pred vrati. Nazadnje se je obesil pod Turkojco. — Boltarjev so tudi videli, kako je na Poznanci Jurčev glavo pod pasho nosil in drugi dan mu je zvonilo.« Nekatera dekleta so se pričela plašno ozirati in si zatiskati ušesa. »Mene je strah, še spati ne bom mogel«, so prosile. Prigovarjale so Balantu, naj bi zapel. »Saj res,« je dejal smeje, »kaj bi poslušali, kako bomo glavo pod pasho nosili.« Oglasila se je pesem. Balant se ni ozrl nikamor, gledal le v strop in sebe poslušal. Dekleta je prevzelo in počasi so pričela pomagati. Ubrani glasovi, med njimi najmočnejši Balantov, so doneli v nizki sirarci, da je še Urbančkov pustil delo in se naslonil. Balant ni odnehal, čeprav se je tej in oni že zdehalo. Njegova molčeča soseda je oživela in videl sem, kako so se ji posmehnile oči, ko je segel počasi po njeni roki.

»Kaj mi boš zato zameril,
da si z mano špampet meril...«

Ko smo stali pred stanovi in je na vrhovih viselo molčanje, mi je dejal Johanč na uho: »Ali še veš, kako sva včasih zvezde preštevala?« »Seveda vem«, sem pritrdil in daljen spomin mi je kanil v srce izpod posejanega neba. Balant se je izgubil, v temi sem še nekaj časa slišal njegov glas. — Dišala je murava pod mano, spodaj pod stanom je sople živina, oglašal se je zvonec, ko sem med štirimi tesnimi stenami, ozaljšanimi s podobnicami in razglednicami, prisluškoval v noč. Na spodnjem

koncu planine je pred dvajsetimi leti živel čudaški starec. Pasel je belo kozo in se ni nikoli prikazal med ljudi. Govorili so, da je bil že v semenišču, odkoder je pobegnil in se nastanil v polpodrtem stanu. Ko so že vsi odšli s planine, je ostal še vselej do snega in ga večkrat v smrtni nevarnosti pregazil do doline. Obrekovali so ga, da živi s kozo. V mesečni noči, ko se ni zganila nobena senca, sem ga večkrat srečal na Glavi. Bal sem se ga ogovoriti in sem se mu vselej previdno umaknil. Včasih ga je bela koza ponoči poiskala, mirno prežvekovala poleg njega, in on jo je ljubeznivo božal s tresočo se roko. Takrat sem prevzet oprezal okoli njegovega stanu, sedaj srečujem pogosto v življenju take naplavljenke, ki dajo svoji modrosti videz filozofije.

Balant je moral v dolino in spremil sem ga do Uskovnice, kamor je šel tudi Urbančkov kosit. »Skoraj bi me bila zmešala«, se je pritajeno smejal Balant, in vedel sem, da misli planšarico s sivimi očmi. Veselo je žvižgal in oponašal ptiče, ko smo stopali po jutranjem gozdu in zavili na zelene košenice, kjer je imel Urbančkov svoj senik. Balant se je ustavil in se čudil. Janez je bil pozidal senik, naredil kuhinjo in izbo. »Če bom zmogel,« je dejal, »bom dvignil še za dve izbi.« Spodaj v konti je bil ograbil dve njivici za žito in krompir, ki se je že razcvetal. »Za mlajšega bo ali za hčer, kdor bo hotel«, je modroval Urbančkov in tiha radost mu je sijala iz oči. »Kmalu bo vas tu gori,« je trdil Balant in ogledoval svet. Potem je izginil med belimi, zidanimi stanovi ob vozniku. Lahen veter se je igral z mecesnovimi vejicami. Izpod Čiprija sem se ozrl in videl, kako se bliska Janezova kosa. Mislil sem nanj in na njegovo hišico, ko sem hodil nad Trstjem. V višinah razkopava zemljo in ustvarja gnezdo novemu življenju.

Jezero je v zgodnji pomladi ležalo mirno pod skalami Pršivca. Ribe so bile še vse pri tleh, le zdaj in zdaj se je voda vznemirila ob bregu. Hušknila je samotna ptica nad vodo, gladina se ni zdrznila. V pogoltno globino so se potapljale luči in sence. Za njimi je šel mož, ki je v mračni vili ob jezeru sklenil obračun z življenjem, ko je videl, da so ga spekulacije ogoljufale. Najbrž je mislil, da se bo spodaj umiril in bo iz jezera gledal zvezde na nebu. A temna, varljiva voda ga je ukanila.

Trave na vrtovih in pašnikih so bile še vse rjave, le pod drevesi je na gosto cvetel pomladanski žafran. Bosi otroci so se preganjali in na Dobravi je hrepeneče vabil kos. Stari Petraž je bil umrl, ko se je pričel tajati sneg.

Balant mi je smrt potrdil. »Kmalu po božiču je pričel zahajati k nam, kamor ni — vsaj od kar je hiša nova — nikoli prestopil praga. Ni se mu poznalo, da bi bil bolan, le obstanka ni imel in čudno je govoril, po navadi tisto o vetru. Večkrat me je svaril: »Hišo podpri, Balant, še odnese ti jo.« Bili smo ga vajeni in ga nismo poslušali. Tona je pričela pripovedovati, da ne pusti fanta več v delavnico, in kakor je ženska previdna, je zmeraj stikala za njim. Spazila ga je, kako je odprl omaro v zidu, postavil svojo krsto na kože in dan za dnem nekaj

popravljal. Če si prišel k delavnici, je najprej pomolil glavo in tudi, če si ga videl, je dejal, da ga ni doma. Neki dan je prišel gori k meni, mi pomignil in jo drobil pred mano, da sem ga komaj dohajal. V delavnici je najprej previdno poslušal, potem mi je izročil ključ od omare. Dejal ni besede. Ko sem ga začudeno pogledal, je pokimal z glavo in parkrat potegnil iz čedre. — »Le vzemi in spravi. Notri je vse pripravljeno.« — Naenkrat se je razjezil in skoraj kričal. — »Ne boste mi zbijali nad glavo. Napravil sem ključavnico, kakršne še niso videli v Bohinju. Krsto zakleni in spravi ključe. Položite me k materi, čisto zraven. Zdaj veš vse.« — Izročil mi je še ključe od krste, smuknil skozi vrata in jo že ubiral k Petru, ko se je spotoma ozrl in stopil nazaj. — »Balant, zapomni si, tako sovraštvo je zasejano, da bodo ljudje iz maščevanja vse razkopali in še krste odpirali.«

»Mož so slutili naprej«, je vzdihnila Balantova žena. »Ni kazalo, da bi se jim mešalo, le tako samosvoji so bili.« Med tem se je Balant dvignil in me potegnil za sabo k ptičem. Na ženinem obrazu se je vzbudil smehljaj. Bila je še vedno lepa in sij njenih oči je pričal, kako ga ima rada.

Vstopila sva v prejšnjo njegovo delavnico, vso zastavljeno s kletkami. Sprva so se ptiči plašili, skakali in se boječe oprijemali žic, njegov glas pa jih je čudno pomiril. Oči so se mu od veselja posmihale, ogledaval je zdaj mene, zdaj pisano družbo kanarčkov, obročc, penic, gajgaric, liščkov in še drugih, ki jim še imena nisem poznal. Same vrteče se puhaste glavice s črnimi očesci. Sedel je na klop in mi s prepričevalnim glasom izpovedoval dolgoletno spoznanje. »To so glasovi! Tako še nisem slišal peti človeškega grla. Kaj visoki c, ti znajo drugače zapeti. Zjutraj, kadar pridem mednje, bi jih moral slišati. Ne vem, če bi mogel potem na svetu komu kaj zlega storiti.« Ptice so se umirile, nekatere posedle in tiho čivkale. Balant se je posmehnil in me pogledal od strani. »Ali veš, da so tudi med sabo ljubosumne in se sovražijo?« Takoj nato so mu zopet zažarele oči. »Kdor jih zna poslušati, še ni slišal lepših strun.« Ni se mogel ločiti od njih in zdelo se mi je, da pozna vsako po imenu. Ko je zapiral vrata, mi je smeje dejal. »Od njih sem se učil peti in se nisem nič naučil.«

Zunaj v veži sva srečala sina. Ljubeče mu je položil roko na ramo. »Ta pojde študirat, če se mu ne bo uprlo kakor se je meni.« Sin ga je za hip veselo pogledal in se mu takoj nerodno izmaknil. Bledo lice in lahno ukrivljeni nos je imel po materi, le iskrice v očeh so bile očetove.

Balant je poleti zopet prijel za sekuro in oblič, žena je odprla majhno trgovino, da bi jih časi ne zadušili in bi lahko študirali sina. Mizaril je v novi vili ob jezeru. Smeje mi je stisnil roko: »Pravijo, da nekaj še znam.« Potem je odložil orodje, sedla sva na deske pred novim poslopjem in se nekaj časa molče ozirala po jezeru, ki je ležalo med gorami kakor skleda čistega srebra. Balant se mi je zdel nekam zamišljen, še ptičev se ni domislil.

»Naš stari,« je spregovoril zamolklo, »je nemara res uganil, da prihajajo slabi časi. Nobenega dela ni in če se ponudi, se pulimo zanj

kakor volkovi. Nikomur ne moreš zaupati. Vsak je pripravljen, da bi drugemu skočil za vrat. Prejšnji teden so stikali spet za divjimi lovci. Na Španovega in Mihovega je padlo. Ves dan so stikali, pa niso nič našli. Še tisto noč je šel Mlinarjev, ki je bil tudi z njima, in pokazal, kje sta skrila puški. Da si videl Španovega, ko so ga uklenili, kako je satansko gledal Judeža. Z lesom ne gre več, drugje pa tudi ni zaslužka. Malo prej je bil pri meni stari Jelar. Revež se mi je smilil. Štiri sinove ima, pa vsi ne zaslužijo za koruzo. Stari dela na cesti in razbija kamenje. Tožil je, kakšen je mladi svet. Dva sinova bi bil lahko vzel na cesto, pa sta se zmrdovala, da za tak denar ne gresta. »Resnica je,« je modroval prepričljivo, »da se je svet izpridil. Toda vpraša se, kdo ga je izpridil? Kam to gre? Poglej planine, boš videl, kakšne so. Prej je še kdo vzel sekiro in naredil živini pot. Zdaj je vse zaraščeno in žival se kmalu ne bo imela kje pasti. Ljudje še nikoli niso videli toliko denarja in ga tako poželeli. Danes dela vsak kakor bi mu bilo vseeno, če za njim vse do tal pogori. In če se kaj stori, je le bogatemu pomagano.« Pokazal mi je gmajno in se porogljivo zasmel. »Kakšna je bila gmajna pred leti. Na spomlad je šla vsa srenja in jo otrebila. Veselje je bilo videti, kako so se krave pasle na Jelarčevem kopišču ali Medveščekovi dolini, glava pri glavi pod Grajščičem ali na Ušivem hribu. In zdaj? Samo kamenje, kamor pogledaš. V Lazarjevo korito, na Mršljan, v Brzco živali sploh ne zaganjajo več. Lansko leto jim je srenja plačala, da so trebili. Kajpada, šli so vsi, možje, žene in otroci. Vzeli so denar od srenje, to se pravi svoj denar. Pri nas gori je še slabše. Pa kaj bi pravil. V stiski so ljudje kakor ovce, če jih senca pokrije. Samo glave skupaj tišče in pastirja čakajo. Čez leta bodo pa zijali, kako se bo svet izpremenil, ampak takrat ne bodo imeli fužinarski otroci več prostora v Bohinju, nemara še tudi drugi ne.«

Izza vogala se je prikazala dolga postava Boltarjevega očeta. Odprl je brezzobe čeljusti in se pomaknil na deske. »Da bom slišal, kaj so uganili možovi.« Balant mu je smeje razlagal, kaj sva se menila. Stari Boltar se je ozrl po zemlji naokoli in zmajal z glavo. »Kako se svet obrača, mi ne gre več v staro glavo. Kakor brez uma prodajajo.« Stegnil je dolgo roko. »Na Prebrnici, pri mizici, Ražnajca, v močilih, vse je že prodano. Zdaj naganjajo še mene, da bi v Starih stopah prodal. Bom, sem dejal, če bom za tisti denar lahko kupil dober rot v Vojah. Saj jezerski svet ni veliko vreden, ampak za denar bi bilo treba kupiti boljši svet. V dempljah, v skrileh je še veliko sveta, do-brega sveta in lepe njive bi lahko naredili na Rodnici. Ne bi nič rekel, če bi ljudje dolgove poplačali, a ta denar jim ne tekne nič in ga je še manj potem pri hiši, kakor ga je bilo poprej. Vesta...« Boltar se je porogljivo nasmehnil in dolgo premišljal, preden je izpregovoril. »To je tako, kakor je bilo takrat, ko nam je gosposka pobrala planine in nas z davki ukrivila. Takrat smo še hodili na Tminsko, kjer tudi ni bilo bolje. Stojimo neki dan, prav doli pri starem mostu pri Sv. Janezu, med nami so bili tudi Tomažinov oča. Pošten mož in povedati so znali kakor nobeden drugi. — Možovi, pravijo, na Tminskem je drugače, tam revež nima nobenih brig. — In mož nas je priganjal, da bi šli na

Tminsko, kjer bi živeli kakor na ohceti v Kani Galileji. Rajni Koritnikov ni bil posebne pameti in je izpraševal, če je vse resnica. Kako bi ne bilo, so dejali Tomažinov, ko pa reveži bogate pitajo. — Tako je povedal mož in vsi smo vedeli, kaj je mislil.« Boltar se je med kašljem smejal in naju zvito pogledoval.

Solnce je zašlo, izza Bogatina so se solnčni žarki obrnili v Pršivec in sijali na pokvečene mecesne prav na vrhu. Lahen nočnik je zdrsnil čez jezero in Boltarja je zmrazilo. Pri Hlipovem stogu smo se še enkrat ustavili. »Balant, če ti morem kaj svetovati,« je pomislil Boltar, »proti volji nikar ne delaj. Kes pride zmeraj prepozno.« Pogledal sem Balanta in videl, kako se je široko zasmel. »Ne skrbite oče, pregledali bomo račune in začeli z delom. Živeti vendar moramo! Ljudi je treba premakniti.« Stari Boltar je nejeverno zmajeval z glavo. »Bojim se, da jih ne boš premaknil. Že drugi pred tabo so hoteli pošiti streho.« Potem smo hodili molče in se pred znamenjem poslovili. Balanta sem sumil že pred hišo, da nekaj snuje in ne mara z besedo na dan.

Ko sva zagledala Žlan, se je Balant zdramil iz premišljevanja. »Vojsko imamo,« se je smejal. »Spomladi je bil prišel Ženov iz Amerike. Kakor more, zapravlja zdaj dolarje, ki jih je bil prinesel s seboj. Nekaj let je starejši od mene in je pobral na Savi nekaj takega, da živi kar z njim, čeprav se vse vasi zgledujejo. Njegova stvar. Ampak mož se nam smeje, da se nič ne zganemo, da je vse ostalo, kakor je bilo, ko je odhajal. V Ameriki se dela drugače. — Večkrat sem premišljal, kar sem slišal.« Balant se je ustavil in napel uho. Ptičev tudi sedaj ni pozabil. »Spoznal sem, da ima mož prav. Če so tisti, ki so nad nami, izgubili pamet in sami ne vedo, kaj bi, moramo sami zase skrbeti. Jaz sem tako ustvarjen, da ne morem nobene krivice trpeti. Sklical sem može in jim vse razložil. Pregledati je treba vse račune v sirarci in v zadrugi, pa se lotiti dela. V jeseni bomo zasadili krampe in začeli v dolini, poleti še v planini. Vsi bodo lahko delo dobili. Stare pravice bomo pregledali in lov na novo predali. Dober kupec se ponuja. Brez besed ne pojde, ni šlo nikoli, kadar premikaš ljudi.« Oči so se mu v somraku živo svetile, njegova volja me je prepričevala, da se je trdno odločil. Komaj sva med zgovornimi pomenki stopila v hišo, me je vodil k ptičem in mi pokazal mlade slavce. Od veselja si je mel roke, tleskal z jezikom, požvižgaval, da se je vznemiril ves ptičji rod. »Če bi vedel, koliko časa sem stikal za njimi.« Prevzet se je sklanjal nad drobnimi slavčki in samico, ki ga je plašno ogledovala. Tiho je vstopila žena in se mu za hrbtom posmehnila. »Zdaj je srečen«, mi je šepnila.

Pozimi je bil Balant še bolj zamišljen kakor poleti ob jezeru. Posedal je po hiši in me od časa do časa ves odsoten povpraševal po planinah. Začudil sem se, zakaj ga tako mika vedeti, če sem kaj videl Urbančkovega. »Gotovo je dozidal«, je uporno ponavljal. Zvečer se mi je v tistem pomenku izpovedal. Večina mož je potegnila z njim. Pregledali so sirarco in se je pokazalo, da so preveč zaupali. Pri za-

drugi mu je stopil nasproti župnik, in ga obdolžil, da ščuje ljudi. Med ljudmi je nastala zmeda. Nekateri so bili za Balanta, drugi proti in teh je bilo z vsakim dnem več. »Zadolženi so v zadrugi«, se je pikro posmehnil Balant. »Tam nismo nič opravili. Potem je prišla glavna stvar. O sv. Martinu se je zbrala srenja, da bi se posvetovali, kako bodo obrnili srenjski denar. Kar je bilo nas malih kmetov, smo bili vsi za to, da bi ga ne razdelili in bi pričeli z njim delati. Še v mislih mi ni bilo, da bi ne obveljala naša. Sicer sem vedel, da jih po nekaterih hišah vabijo in pregovarjajo, ampak na naši strani jih je bilo toliko, da se še zmenil nisem za nejevoljnike. Na zboru je prišlo drugače. Možje so odločili, da se denar razdeli. Samo dva sva bila proti, ne verjameš? Eden za drugim se je potuhnil. Bili so nahujskani in se zaganjali vame, da zato, ker nič nimam, tudi nič izgubiti ne morem. Da bomo denar zapravili. Če bi jih bil videl, kako so tisti, ki so prej za nas podpisali, tiščali glave v mizo in delali dolge obraze, češ, hudič ve, kaj Balant kuha. Ko smo glasovali, kdo je za, kdo je proti, ni zlodej rekel, da je za razdelitev, ampak je obe roki vzdignil. Po zboru so se izgovarjali: »Balant, saj si videl.« »Kaj sem hotel.« »Dolg imam, saj veš kako.« — Nobenega nisem poslušal, obrnil sem se in šel. Bil sem tako nasajen, da sva se drugi dan še z župnikom pošteno sporekla. Zdaj ga ni tako umazanega človeka v srenji, kakor je Petražev Balant. Če le morejo, mi odgrizejo delo, saj dosti ga tako nikoli nisem imel. Pripovedujejo, kako sem jih hotel ogoljufati, da sem se že pogajal za svoj dobiček, kako sem spletkaril pri gosposki in napeljeval na svoj mlin. O, te preklete duše. Česa vse je človek zmožen! Najhujši so tisti, ki so bili poprej na moji strani. Tista sodrga, ki sem jim bil prej Balant sem, Balant tja, si zdaj izmišljajo peklenške laži, da bi se prislinili drugim. Naš stari, ki smo se mu vsi smejali, je prav uganil. Ljudi ne premakneš, dokler ne pride veter vanje. Popadla me je taka jeza, da še ženi ne pustim prodajati, če onih kdo pride. Vse so izvohali. Kdaj sem bil na tej, kdaj na oni planini in poskušajo, da bi mi še pri njej zakurili. Nobena kužna bolezen ni tako strašna kakor tercijska hinavščina med ljudmi. Za boleznijo vsaj umreš.«

Balant je zapiral oči in videl sem, da se mu od srčne rane razliva žolč. Takrat se je v Balantu delala še druga rana, za katero sam ni vedel. Ko sem ga poskušal zamotiti in ga izpraševal po ptičicah, se je le slabotno nasmehnil. »O, pojejo!« Nad njegovo glavo sta v kletki skakljala samotna in tiha kanarčka. V veži mi je žena vsa zaskrbljena zašepetala: »Hudo je z njim. Če bi še orglal ne, ne vem, kako bi živeli.«

Bilo je vroče poletje, toda Balantovo življenje se ni razvedrilo. Prikrita rana se je pričela oglašati in Balant je imel premalo moči, da bi jo mogel tajiti. Dva, trije vaščani so na večer od časa do časa prihajali v vas in so po večini molče posedali pred hišo. Stiska se mu je naselila v shrambe, uklonil se je spoznanju, da bo moral sin jeseni ostati doma. Od strani ga je žalostno pogledoval in mu poskušal prikriti skrbi. Ure in ure je uporno in trmasto gledal iz veže na cesto,

ljudstvom, ki se je upiralo. S svojim govorniškim darom in s svojo značajnostjo je vplival ta mladenič na ljudi tako silno, da se je upor brž polegel povsod, kamor je prišel. Kmalu je spoznal, da je vzrok vsemu nezadovoljstvu v slabi upravi. Na lastne oči se je prepričal že v prvih letih svoje državne službe o resničnosti tega, kar je pozneje z ostro satiro bičal v svojem »Havelaarju«, ko je pisal:

»Kjer se prebivalstvo ne množi, pravijo, da so kriva poprejšnja nepravilna ljudska štetja. Kjer davki ne rastejo, tam hočemo z nizko obdavčitvijo podpreti poljedelstvo, ki naj se začne razvijati prav sedaj, da bi pozneje — najbolje seveda, ko poročevalca ne bo več tu — rodilo presenetljive sadove. Kjer je prišlo do nemirov, ki jih ni bilo mogoče prikriti, tam so bili ti nemiri delo nekaterih zlohotnih ljudi, ki pa se jih v prihodnosti ni več bati, ker vlada vendar povsod splošno zadovoljstvo. Kjer je pomanjkanje ali lakota zdecimirala prebivalstvo, je bilo to posledica slabe letine, suše, dežja ali česa podobnega, nikdar pa ne slabega vladanja.«

Zato se je Dekkerju že na Sumatri često rodila misel, da bi se postavil na čelo domačinom in jih popeljal v boj proti taki vladi. Toda še pozneje so se mu zdeli ti načrti »nasilni, neizvedljivi«. Kar pa se mu je zdelo izvedljivo, je bilo to, da se je hotel s a m boriti za pravico in s a m zmagati.

Že na prvem koraku se je zaletel z glavo ob zid. Ko je generalni guverner general Michiels prišel raziskovat neki veleizdajniški proces, mu je Dekker »nasprotoval«, ker je hotel v slepi veri, da gre generalu za pravico, na vsak način razkriti vso resnico in se je zato potegnil za domačine. General mu je to zameril in ga je maščevalno obtožil zaradi primanjkljajev v blagajni, o katerih je sam dejal pri svojem inspekcij-skem obisku, da ne pomenijo nič, ker so v tako nemirnih razmerah pač nujni. Preden ga je osumil, ga je premestil v drugo pokrajino, tako da mu je zaprl pot do vseh dokazov. Dekker je kljub temu lahko nekaj točk v obtožnici takoj zavrnil. V pismu, ki ga je takrat pisal generalnemu guvernerju Michielsu, poudarja, da ga njegova načela silijo v boj proti vladajočim pojmom. General Michiels je Dekkerja po tem pismu takoj odpustil iz službe, ne da bi ga dal zapreti v preiskovalni zapor. Brez vseh sredstev je bil mladenič na cesti. Devet mesecev je stradal Dekker v Padangu, odkoder mu Michiels ni dovolil oditi.

V Padangu, kjer ga nihče ni poznal in so vedeli samo to, da se prepira z generalnim guvernerjem, se nihče ni upal podpirati moža, ki se je »vedno bavil s stvarmi, ki se ga niso prav nič tikale« (Havelaar). Mnogi so se celo norčevali iz mladeniča, ki je zaradi načel zapravljjal svojo karijero, iz mladeniča, ki je hotel plavati proti toku. In čeprav je Dekker pozneje zapisal sam o sebi z zlatim humorjem, da je »to bilo zato tako, ker so zanemarili njegovo vzgojo, in je torej govoril preveč odkrito«, je vendar takrat na vsa norčevanja odgovarjal z dvoboji. Včasih se je moral dvobojevati celo po dvakrat na dan zaradi majhnih zbadljivk, ki so bile majhne samo za site filistre po državnih službah, ne pa tudi za človeka, ki je znal misliti, delati po teh svojih mislih in trpeti za svoja dejanja.

Prizanesel ni niti generalu Michielsu samemu, ki ga je brez obsodbe

obsodil na smrt od lakote. Mimo Dekkerjevega stanovanja je gonil pastir vsak dan generalove purane na pašo. Neki dan mu je Dekker ukradel purana in naročil pastirju, naj sporoči generalu, da »je on, Dekker, vzel purana, ker hoče jesti«. Napisal je epigram, ki ga je dal položiti generalu na mizo. Za take in podobne napade ga je Michiels strahovito kaznoval. Dekker sam piše o tem tole:

»Kaznoval me je strašno. Če bi me gnal pred sodišče, ker nisem izkazal dolžnega spoštovanja guvernerju zahodne obale Sumatre, kar bi v teh časih z le malo dobre volje lahko tolmačili kot ‚izpodkopavanje nizozemskega ugleda in podpihovanje na upor‘, ali zaradi ‚cestnega ropa‘, tedaj bi se s tem pokazal kot človek dobrega srca. Toda ne, kaznoval me je hujše! ... Možu, ki je varoval purane, je naročil, naj odslej hodi po drugi poti, in moj epigram, to je še slabše... ničesar ni rekel in ničesar ni storil. Vidite, to je bilo okrutno! Ni mi privoščil niti trohice mučeništva... nisem postal interesanten zaradi preganjanja in nisem smel postati nesrečen zaradi preobjestne šale... bilo je, da bi se ti za vedno zagnusili zbadljivi verzi in purani. Tako malo priznanja zaduši plamen genija do poslednje iskre, vštévši tudi to. Jaz tudi nisem nikdar več kaj takega storil.« (Havelaar.)

Končno je moral general Michiels na višjo zapoved dovoliti Dekkerju, da je odšel v Batavijo. Prvi spopad z vladajočimi pojmi ni imel hujših posledic. Vlada je povrnila »nepriznanemu mučeniku« vse njegovo trpljenje s tem, da mu je izplačala zaostanke v plači in da ga je poslala služiti v razne pokrajine Vzhodne Indije, v Kravang, Menado, Amboino. Napredoval je l. 1851. za asistenta-rezidenta v Amboini. Naslednje leto je odšel zaradi zdravja na dopust v Evropo. 4. januarja 1856 so ga imenovali za asistenta-rezidenta v Lebaku na Javi.

P o t e j p o t i n e m o r e m! — Kje je prava pot? V štirih mesecih je priklopelo do vrhunca, kar se je poprej pripravljalo desetletja. Po štirih mesecih, ki jih je Dekker preživel v Lebaku, so ga odpustili iz državne službe.

Že 28. februarja 1856 je pisal Dekker rezidentu v Bantamu med drugim tudi to:

»Drugače služiti, kakor sem služil v Lebaku, ne morem. Če torej vlada želi, da bi služil drugače, tedaj moram kot poštenjak prositi za svoj odpust; — tedaj moram s svojimi šest in tridesetimi leti znova poskusiti, začeti novo pot; — tedaj moram po sedemnajstih letih težke, težke službe, potem ko sem svoje najboljše sile žrtvoval temu, kar sem imel za svojo dolžnost, znova potrskati pri človeški družbi, ali mi hoče dati kruha za ženo in otroka, kruha v zameno za moje misli, kruha morda v zameno za delo s samokolnico in lopato, če bi moč mojih rok cenili bolj od moči moje duše.«

4. aprila 1856 je Dekker dobil odlok o svojem odpustu.

V tej kratki dobi, v dobi dveh, treh mesecev je Dekker izbojeval celo kolonijalno vojno. Opisal jo je v svojem delu »Max Havelaar«, ki je izšlo l. 1860., čeprav ga je Dekker dovršil že l. 1859. Tako nam je l. 1859. dalo tri epohalna dela: Darwinov »Postanek vrst«, Marxovo »H kritiki politične ekonomije« in Multatulijevega »Maxa Havelaarja«. Multatuli je Dekkerjev značilni psevdonim.

Med Multatulijevim »Havelaarjem« in Marxovo »Kritiko« je večja sorodnost, kakor je videti na prvi pogled. Ta sorodnost postane še bolj očitna, če upoštevamo poznejši razvoj Marxove »Kritike«, ki je na pragu dvajsetega stoletja teoretično ugotovila za stanje v kolonijah to, kar je bil Multatuli petdeset let poprej ugotovil v umetniški obliki, in česar si oficialna znanost še danes ne upa priznati.

Oficialna znanost je tako v vprašanju kolonij kot v domačih zadevah istih misli kot Batavus Droogstoppel, »trgovec s kavo, ki stanuje na Lauriergracht št. 37«, ki je nasprotna stran medalje v »Havelaarju«.

»Ko sem se poročil, sem bil sam v Haagu in sem s svojo ženo obiskal Mauritshuis. Prišel sem v stik z vsemi sloji družbe, kajti videl sem finančnega ministra, ko se je peljal mimo; skupaj sva kupovala flanel v Venelstraat — jaz in moja žena namreč, — in nikjer nisem čutil niti najmanjšega znaka nezadovoljstva z vlado. Gospa v trgovini je bila videti zadovoljna in dobro situirana, in ko so nam leta osemnajststo tega in tega nekateri hoteli natveziti, da v Haagu ni vse tako, kakor bi moralo biti, sem na čajanki povedal svoje mnenje o nezadovoljstvu, in pritrčili so mi; kajti vsakdo je vedel, da govorim iz izkustva. Tudi na povratku s pošto je postiljon trobil v rog 'Kaj nam pa morejo, če smo veseli', in tega bi prav gotovo ne storil, če bi bilo na svetu vse tako narobe. Tako sem pazil na vse in sem torej vedel, kaj naj si mislim o mrmranju v letu osemnajststo tem in tem.«

Multatuli pa ni bil tega mnenja. Multatuli je v svoji službi na raznih krajih nizozemskih kolonij dodobra spoznal ves sistem kolonijalnega izkoriščanja. Še preden je prišel v Lebak za asistenta-rezidenta, je vedel natančno, koliko so vredna poročila njegovih prednikov, o katerih pravi:

»Bral sem neko tako poročilo, ki se je začinjalo z besedami: 'V preteklem letu je mir ostal miren...'« (Havelaar.)

Vsi nizozemski uradniki v kolonijah imajo dvojno korist od dobrih poročil, ki jih pošiljajo osrednji vladi: 1) nimajo nobenih prerokanj z višjimi instancami zaradi slabe uprave in neredov v njihovih pokrajinah; 2) imajo neposredne materialne koristi, če delijo plen z domačimi poglavarji. Kajti način vlade nad kolonijalnimi ljudstvi na vzhodnoindijskih otokih je izredno preišljen. Nizozemci ne izvršujejo svoje oblasti nad domačini neposredno, temveč uporabljajo za odbijač med seboj in domačini domače poglavarje, ki so nekoč vladali nad temi ljudstvi. V posameznih pokrajinah vlada nizozemski asistent-rezident, kateremu je dodeljen regent, to je potomec poprejšnje stare plemiške in vladarske rodbine, ki je uživala in uživa še danes med domačini velik ugled. Ta ugled prehaja z regenta na nizozemskega uradnika in tako postane tuja oblast bolj domača, manj okrutna in do neke mere celo sveta, ker spoštujejo Javanci in ostali narodi svoje poglavarje kot božanstva. Asistent-rezident je odgovoren rezidentu, ki združuje oblast nad več pokrajinami. Vrhovni oblastnik vse Nizozemske Indije pa je generalni guverner v Bataviji. Asistent-rezidentu pomaga kontrolor z nižjimi uradniki. Osrednji vladi na Nizozemskem je mnogo na tem, da ostane odnos med asistent-rezidenti in regenti čim boljši, ker je po njenem mnenju to porok za mir in red v kolonijah. Asistent-rezident mora ravnati z regentom (po vladnih navodilih) kot z »mlajšim bratom«.

Za vsem tem sijajnim in gladkim sistemom pa se skriva najhujše izkoriščanje domačega prebivalstva, ki mora dati zadnji košček zemlje, zadnjega vola iz hleva, da bi zadovoljilo nenasitno razširnost domačih velikašev. Kadar se domačemu velikašu poljubi, pokliče prebivalstvo na svoja zemljišča, da mu jih očisti, da mu na njih zida mošeje, s katerimi si hoče pridobiti Allahovo milost; svojih zemljišč pa prebivalstvo ne more obdelati, ker nima ne vprežne živine ne plugov in ker tudi ne utegne. Zaradi neobdelanosti in slabega obdelovanja ni pridelek tolikšen, da bi kmet lahko plačal davke, ki jih domači poglavarji neusmiljeno izterjujejo. Kmetje beže iz province v provinco in se zbirajo v uporniških skupinah. Slikovito, toda trpko je opisal to Multatuli v govoru, ki ga je govoril Havelaar, to je Dekker, kot asistent-rezident v Lebaku:

»Poglavarji Lebaka, pogosto smo delali napake in naša dežela je revna, ker smo napravili toliko napak.

Kajti v Tjikandi in Bolangu in v Kravangu in v okolici Batavije živi mnogo ljudi, ki so se rodili v naši deželi in ki so našo deželo zapustili.

Zakaj iščejo delo daleč od mesta, kjer so pokopali svoje starše? Zakaj so zapustili desso (= vas), kjer so jih obrezali? Zakaj iščejo hlad drevesa, ki tam raste, rajši kot senco našega grmovja?

In celo tam na severozapadu preko morja, celo tam jih je mnogo, ki bi morali biti naši otroci, ki pa so zapustili Lebak, da se morajo potikati po tujih deželah s krisom (= bodalo) in klevangom (= sablja) in puško. In tam bedno propadajo, kajti sila vlade je, ki zatira in pobija upornike.« (Havelaar.)

In kdo je kriv vse te bede? Ali je narava tisti veliki človekov sovražnik, ki ga ni mogoče premagati? Ne! Asistent-rezident Havelaar pravi:

»Kajti v tej deželi imamo njiv za mnoge, čeprav je malo prebivalcev. In ni dež tisto, česar nam nedostaja; kajti vrhovi gora sesajo nebesne oblake na zemljo. In niso povsod skale, ki odrekajo prostor koreninam; kajti na mnogih mestih so tla mehka in plodna in terjajo žitno zrno, ki vam ga hočejo vrniti v pripognjenem stebelu. In ni vojne v deželi, ki bi teptala padi (= riž), ko je še zelen, ni bolezni, ki bi delala patjol (= motiko) brezploden. In tudi niso sončni žarki toplejši kot je treba, da bi dozorelo žito, ki ga morate jesti vi in vaši otroci, in tudi ni banjerov (= hudournikov), zaradi katerih bi morali govoriti: pokaži mi mesto, kjer sem sejal.« (Havelaar.)

Krivi so vse te bede, da so porušene cele vasi po lepi Insulindi, kot imenuje Multatuli Nizozemsko Indijo, da beže očetje in bratje preko meje med vstaše, ki jih nizozemski najemniki neusmiljeno pobijajo, da se najlepše ljubezni končujejo z nepopisno tragiko, kot je Multatuli to orisal v ljubezni Saidje do Adinde, da otroci ob svojem povratku iz tujine ne najdejo več mesta, kjer je nekoč stal njihov dom, — krivi so vsega tega domači poglavarji in pobožni nizozemski prekupci s kavo, Droogstoppli, ki pridigujejo:

»Kajti Wawelaar (= pastor v Amsterdamu) je sam dejal, da bog vlada vse tako, da pravičnost vodi do bogastva. 'Glejte', je dejal, 'ali ni mnogo bogastva na Nizozemskem? To je zaradi vere. Ali niso v Franciji prestopili umori in uboji? To je zato, ker so tam katoliki. Ali niso

Javanci revni? To so pogani. Čim dalje bodo občevali Nizozemci z Javanci, tem več bogastva se bo stekalo tu, in tem več revščine tam'.

Strmé strmim, kako čudovito pozna Wawelaar trgovino. Kajti to je res, da jaz, ki sem trden v veri, vidim, kako napredujejo moji posli iz leta v leto, in Büsselinek & Waterman, ki se ne brigata ne za boga ne za njegove zapovedi, bosta ostala mazača vse svoje žive dni. Tudi Rosemayerji, ki kupčujejo s sladkorjem in imajo katoliško služkinjo, so se morali zadnjič zadovoljiti spet s 27 procenti iz konkurzne mase nekega Juda, ki je šel po gobe. Čim bolj premišljujem, tem globlje spoznavam nespoznavne poti Gospodove. Pred kratkim se je pokazalo, da smo zaslužili spet dobrih trideset milijonov pri prodaji produktov, ki so nam jih dobavili pogani, in pri tem nisem niti tega vračunal, kar sem jaz še vrh tega zaslužil in drugi, ki žive od teh trgovskih poslov. Ali ni to kakor da bi Gospod dejal: 'Glej, trideset milijonov kot plačilo za vašo vero!' Ali ni to prst božji, ki velewa delati hudobnemu, da bi ohranil pravičnika? Ali ni to migljaj, naj nadaljujemo dobro pot in damo od tam preko morja odnašati mnogo in da vztrajamo tu v pravi veri? Ali ni zapoved 'moli in delaj' zato, da bi mi molili, delati pa bi ukazovali ljudstvu, ki ne pozna očenaša?«

Morda je bil Dekker (Havelaar, Multatuli) edini višji uradnik v kolonijalni zgodovini, ki je v resnici hotel olajšati jarem revnemu prebivalstvu, prav gotovo pa je bil takrat med redkimi, ki so imeli ljudi zares za ljudi in ki so se zavedali, odkod vse razlike v človeški družbi, odkod razlike med belimi in barvanimi narodi, odkod razlike med belimi samimi. Samo pol resnice je v njegovem stavku, da je

»res, kdor se boji ganjenosti ali odklanja sočutje, ta bo dejal, da so ti ljudje rumeni ali rjavi — mnogi jih imenujejo črne; in za te je potem razlika v barvi zadosten razlog, da obračajo oko proč od bede ali vsaj gledajo nanjo brez vsakega sočutja.« (Havelaar)

— postane pa takoj cela resnica, če tej psihološki razlagi dodamo še gornjo Droogstopplovo materialno razlago. Dekker (Havelaar) je sprejemal kmete, ki so se iz strahu, da bi jih ne opazili vohuni domačih poglavarjev, ponoči plazili do njegovega stanovanja, poslušal je njihove pritožbe, zbiral gradivo o vseh nezakovitostih, ki so jih domači velikaši vršili, živel bedno, da bi mu nihče ne mogel očitati istih dejanj, opominjal in svaril je velikaše, naj prenehajo uničevati lepo deželo s svojo lakomnostjo, toda vse ni pomagalo nič. Ko se je začel bati za svoje življenje in za življenje svoje žene in otroka, ker je izvedel, da so njegovega prednika zastrupili, je segel po skrajnem sredstvu, ki mu je še ostalo — obtožil je svojega »mlajšega brata«, to je regenta. Hotel pa je zagotoviti svojo tožbo z nekaterimi ukrepi, da bi onemogočil obtožencu vsak pritisk na priče. Toda njegov predstojnik, rezident, je ravnal čisto drugače in je podpiral regenta, ki mu je dobavljal mlada dekleta. Generalni guverner se je odpravil v pokoj na Nizozemsko in ni hotel zavlačevati sitne zadeve. Neenaki boj se je končal z Multatulijevim porazom. Zmagal je Droogstoppel, zmagalo je Droogstopplovo načelo:

»Da, delo, delo, to je moje geslo — d e l o z a J a v a n c a, to je moje načelo, in načela so mi sveta.« (Havelaar.)

Toda Havelaar ni izgubil upanja, le vprašal se je, ali je bila njegova pot prava ali ne. In dopustil je možnost, da ni bila ta pot prava, da bi bilo

treba ubrati vse drugačno pot. V pismih Mimi Hamminek Schepel, s katero se je poročil po smrti svoje prve žene, je dejal o tej dobi v Lebaku:

»Sredstva! O, da sem namesto pohlevne poti prepričevanja in potrpežljivosti izbral pot nasilja! Samo besedo naj bi izrekel v Lebaku in upor bi bil tu. Vso noč sem se posvetoval sam s seboj. Odločitev je bila: ‚Ne upirajte se, pomagal vam bom na drug način.‘ Da, smilili so se mi ubogi hudiči, ki bi mi sledili, da bi se za dan triumfa ali dva pokorili s krvavim porazom. Vendar mi je žal, da tega nisem storil. Bil sem premil in ne bom to nikdar več, čim bo priložnost, da nagovorim Nizozemsko na drug način kot samo s pisarjenjem.«

Pa tudi javno, v »Havelaarju«, je Multatuli napovedal Nizozemski jasno, kaj jo čaka v kolonijah. Najprej je spraševal:

»Ali se ne bo napeto pero končno usločilo na nasprotno stran? Ali se ne bo tako dolgo zatirano nezadovoljstvo — zatirano, da ga lahko še nadalje zanikamo — sprevrglo končno v razjarjen srd, v obup, v bes? Ali ne leži na koncu poti jacquerija (= kmečka vojna)?«

In potem odgovarja:

»Rešitev in pomoč, po pravični poti, če je mogoče, — po zakoniti poti nasilja, če mora tako biti.«

V kreppljih Droogstopplov. Boj z Nizozemsko in Droogstoppli se je sedaj šele začel. »Havelaar« je pretresel vso deželo. Poslanci v parlamentu so vlagali interpelacije in kot je to navada, ministri nanje niso odgovarjali. Po časnikih so se prepirali zaradi neverjetnega in neprijetnega pojava in bili so glasovi »za« in »proti«; tudi tu kot po navadi več »proti« kot »za«; kajti tudi takrat (kot še danes) je bilo več Droogstopplov kot Havelaarjev. Najrajši pa so časniki molčali o kočljivi stvari, ki je žalila sveta nacionalna čustva in škodovala ugledu nizozemske vlade in nizozemskih trgovcev s kavo, sladkorjem itd.

Ta spopad z vso Nizozemsko pa se ni končal tako kot Dekkerjev prvi spor z generalom Michielsom. Sedaj ni več stradal samo devet mesecev, sedaj je stradal več kot desetletje. In ni stradal sam, stradala je vsa njegova družina. Po prihodu v Evropo se je začela beda. Begal je iz kraja v kraj, ne da bi vedel, ali bo danes kaj jedel, ne da bi vedel, kje bo spal. Po večini je živel ločeno od žene in otrok. Ko je pisal »Havelaarja«, si je moral dostikrat izposoditi denar, da je lahko kupil črnilo; in ker izposojenega denarja ni mogel vrniti, si je očitil »tatvino«.

Nič boljše ni bilo po »Havelaarju«. Čeprav je bilo delo za nizozemske razmere nenavadno hitro razprodano in čeprav je bilo število izvodov veliko, vendar si Multatuli tudi s tem ni opomogel. Multatuli ni imel opraviti samo z Droogstoppli na splošno, temveč je doživljal razočaranja še s posameznimi Droogstoppli, katerim je zaupal svoje spise.

Za izdajo »Havelaarja« mu je ponudil svojo pomoč J. van Lennep, ki je bil zelo popularen nizozemski pisatelj. Izkoristil je stisko, v kateri je bil Multatuli, da mu je odkupil lastninsko pravico, in tako pisatelj pozneje ni mogel svobodno razpolagati s svojim delom. Založnik celo ni dovolil, da bi Multatuli ponatisnil odlomke iz »Havelaarja« v svojih izbranih delih. Šele po Lennepovi smrti (l. 1870.) je lahko izšla nova izdaja, ki ni vzbudila nič manjšega zanimanja kot prva pred desetimi

leti. In zakaj je ravnal J. van Lennep tako? Van Lennepu se tako početje ni zdelo nečastno, ne, van Lennep je mislil, da je to koristno, pošteno, junaško. Van Lennep je razglasil Nizozemski, da je s svojo pretkano tatvino rešil domovino. Če bi se knjiga preveč razširila, če bi knjiga v večjem številu prišla v Nizozemsko Indijo, bi morda lahko povzročila vihar, »izvržki človeštva bi nabrusili bodala, zavihteli bi baklje uničevanja in nesreče brez števila bi se vsule preko Lennepove domovine« — da, preko lepe domovine še lepših Droogstopplov. In potem? Potem bi se zamajali vsi stari dobri stebri droogstopplvske kulture in civilizacije, v nevarnosti bi bila mir in red, ki omogočata tako »pošteno« trgovino kot je bila Lennepova.

Z l. 1860., ko je izšel »Havelaar«, se začenja sedemnajstletna doba, v kateri je Multatuli, ki ga je življenje prisililo, da je postal pisatelj, napisal svoja velika dela. Še vedno je mislil na svoje drage Javance, ki jim jarma ni mogel olajšati. Ko je velika povodenj opustošila Javo, je Multatuli napisal droben spis »Pokaži mi mesto, kjer sem sejal!« Izkupiček je podaril trpečim Javancem, ki so tako dobili izdatno pomoč od moža, ki je takrat živel v največji bedi. Prav tako je še v istem letu 1861 napisal svoje delo »Minnebrieve« samo zato, da je lahko podprl revno družino, ki pa te njegove podpore ni bila vredna.

L. 1862. je Multatuli začel pisati »Ideje«, ki jih je dokončal šele leta 1877. Z »Idejami« pa se je zatekel k prav tako »dobremu« prijatelju kot je bil J. van Lennep. Založnik D'Ablaing je uporabil priliko, ko je bila Multatulijeva žena v stiski, da je pomagal pisatelju. Multatuli mu je prodal lastninsko pravico za dela, ki jih je izdal D'Ablaing, to je za brošuro »O svobodnem delu« (1861) in za prva dva zvezka »Idej«. Plačal pa mu je D'Ablaing z računom za podstrešno izbo, v kateri je Multatuli l. 1865. pisal na deskah, ki so bile položene preko tesarskih kozic, svoje »Ideje«. Ali naj se čudimo, če je Multatuli vedno, kadar je moral zapisati ime domovine, ki je rodila take »vrhunice človeštva«, to je Nizozemske, dostavljaj v oklepaju: »kjer jaz nisem doma«?

To svojo domovino je naslikal v »Idejah«, ki sestojijo iz vseh mogočih domislic. Vsebina je pestra kot je pestro življenje. V njih sta tudi dve popolni samostojni deli, drama »Knežja šola« in roman »Zgodbe o malem Valterju«. »Zgodbe o malem Valterju« so prav tako kot »Havelaar« mešanica trpke satire in globoke ljubezni do vseh teh majhnih ljudi, ki se gnetejo po tesnih, zakotnih stanovanjih in sanjajo o lepšem, »imenitnejšem« življenju. Ko nam pisatelj kaže, kako raste mali, blede Valter, kako njegova duša razpenja krila, da bi se dvignila više, ne more prenehati z bojem proti ponosnim Droogstopplom, ki jih sovraži iz dna srca. Mali Valter je zašel prvič v gledališče, ko je tuj vladar obiskal nizozemsko glavno mesto. Droogstoppli so se zbrali, da bi videli Njegovo Veličanstvo. Droogstoppli, ki so tako visoki, kadar govore s svojimi podložnimi, se plazijo po prahu, ko imajo opraviti z »višjimi«; da, boje se celo sence teh »višjih«. To je orisal Multatuli v kratkem prizoru v gledališču:

„St!“ — Vse je vstalo. Lakaj se je prikazal v kraljevi loži, bržkone je hotel pogledati, če so blazine na stolih v redu.

„No, kaj takega! Da vstajamo pred lakajem! Pred tako mlado triico!“
Tisti, ki so tako govorili, so seveda tudi sami vstali — in tisti, ki so se pogovarjali, so bili člani mestnega sveta, trgovci, med njimi tudi veliki, doktorji, učenjaki, morda je bil med njimi celo sam veliki gospod Kopperlith.«

Kakršna je bila nizozemska družba, takšna je bila tudi njena oblast, njeno orodje, s katerim je ta družba ohranjala svoj priznani mir in red. Branjevke, perice, pobožne device, ki se zbirajo pri Valterjevi materi, pri gospej Pieterse, se pogovarjajo:

»Ja, lepo! Morilci letajo svobodno okoli, vam rečem! Tiste tri capine so zaprli, da bi mi ničesar ne zapazili. Drugače bi se ljudje spraševali: zakaj pa imamo prav za prav policijo? No, glejte! Rečem vam, da tak preprost capin, ki izvrši umor, ki ukrade veliko denarja, ne more skriti svoje krvave obleke. In denarja tudi ne. Saj ni vaje, imeti veliko denarja. Vsi njegovi sosedje poznajo njegove hlače in jopič. Skrinje, kjer bi lahko kaj skrili, tak mož nima. Pojma o efektih in obligacijah tudi nima. In poti v tujino tudi ne pozna. In prijateljev, ki bi mu pomagali, da bi se znebil sumljivih stvari, tudi nima. In rečem vam, gospa Pieterse — umor ali tatvino ali kaj takega — če morilca ne dobe takoj — to vam rečem, gospa Pieterse — tedaj je to storil dostojen človek, tak, ki ima več sukenj in omar in škafov in take stvari in mnogo belega perila ... in prijatelje med bankirji ... Preprost človek bi shranil sto tisoč goldinarjev v krušnik in tu bi jih našli otroci, ki se hočejo sladkati s surovim maslom. Kaj misliš, Truda?«

In dalje modrujejo preproste žene, ki čutijo trdo pest pravične oblasti najtežje:

»Ja, ja, to si lahko mislim! Morilci stare žene in služkinje letajo še vedno okoli — včeraj so pri ulminaciji (= iluminaciji) pokradli toliko ur — in policija — veste, kaj dela policija? Ta pa stika za tem, če bo kdo dopoldne po desetih iztepaval preproge ... to dela policija! Morilci pa ji uhajajo. To vam rečem!«

Multatuli se je dokopal v svojem trdem življenju do živega ateizma, ki ga je izrazil v »Valterju« s temle vročim izlivom:

»Daj mi malo poezije, moj bog, če že za drugega nič, vsaj v zahvalo za to, da te je ustvarila! Kajne, ti nisi? Kajti sicer bi ne sedel tako brezdelno. Ne gledal bi tako mirno, kako vlada pokvarjenost, kako stoji vse nizkotno visoko in vse visoko nizko!

Ne prekrižal bi rok, kakor da ti ni nič mar vsemir, tvoje stvarstvo! Ti nisi, ni res? Če bi bil, bi včasih dvignil pest in udaril grmé po tej gnili stavbi, ki se tu na zemlji imenuje človeška družba.

Daj mi malo poezije, moj bog, ki te je ustvarila!

Jaz, črvič, ničè, delam, in v tvojem brezdelju leži brezplodna vsemoč. Dvigni se, dvigni, ti bog, ki nisi, pomagaj! Stegni roke, udari na desno in udari na levo, naprej in nazaj in na vse strani, in pokaži, da nisi v dejanjih nič manjši kakor so te mi risali v svetem pismu moje mladosti.«

Ne, Multatuli se ni pomiril in se ne bo pomiril v krempljih Droog-stopplov! Čim bolj so se ga oklepali pohlepni prsti krvososov, tem jasneje se je zavedal svoje velike naloge. Pomagal bi rad drugače človeštvu, toda za sedaj more samo pisati. Zakaj mora pisati?

»Teško mi boš verjel, vendar ti moram zatrditi, da so ljudje, ki so se že od mladih nog ukvarjali z mišljenjem.

To zveni čudno, paradokсно, človeka se tega loti nekak strah — toda tako je.

Med njimi so ljudje, ki so zapazili, da je v naši družbi mnogo, kar bi moralo biti drugače in kar bi z malo dobre volje tudi lahko bilo drugače. Da bi uredili vse, kar je narobe, to ni mogoče, toda načelo, da moramo obtičati v tem, kar je napak, zato, ker ne moremo odpraviti vseh pomanjkljivosti, to načelo je treba zavreči, dà — po mojem nazoru o človekovem namenu — je to načelo zločin.

Kdor najde na svoji poti kamen, nad katerim bi se poznejši popotnik lahko spotaknil, naj ga zvali s poti. Ni dovolj, da se kamnu izogneš in da se varuješ sam pred škodo. Vsakega člana velike popotne družbe človeškega rodu sveta dolžnost je, da zaznamuje košček poti, po kateri je hodil, z odstranjenimi ovirami, da bodo te častne priče njegovega dela poznejšim popotnikom v korist in da jih bodo spodbujale k hvaležnosti in posnemanju.

So pa tudi težki kamni! Za te jemljejo rudarji smodnik in dinamit.«

In kaj je končni namen vsega težavnega dela, ki ga opravlja vsak zaveden član človeške družbe? Ali naj večno ostane ideal človeške družbe družba Droogstopplov? Ne, prihodnost bo drugačna, prihodnost bo lepša!

»Mislimo si, da tičimo še v 'letih nerodnih'! Saj vendar nismo več čisto otroci in lahko še kaj pričakujemo od bodočnosti.

Da, od bodočnosti, ko se bo zatohli šolski zrak razpuhtel. Ko se bomo veselili kratkega jopiča mladca, ki bo prišel za nami. Ko bomo toliko svobodni, da se bomo lahko rodili brez zakonitega dovoljenja, ne da bi nas kdo sramotil za to. Ko bo človeštvo govorilo en jezik. Ko bodo ljudje pozabili metafiziko in vero in ko bodo imeli znanje o naravi za nekaj plemenitega. Ko bomo odpravili vse otroške pravljice.«

Brali me bodo... Še v šestdesetih letih je Multatuli napisal dve večji stvari: »Pogovor z Japonci« in »Milijonske študije« (1870). »Pogovor z Japonci« je bil Droogstopplom tako všeč, da je moral glavni urednik lista, v katerem je spis izhajal, kaj kmalu pisati Multatuliju: »Gospod A. je zagrozil, da ne bo več naročal lista, gospod B. se je pritožil, da mora skrivati list pred svojimi hčerkami, gospod C. se je navduševal samo za 'resne stvari' in gospod D. ni mogel trpeti, da bi kdo napadal nravi. Skratka, cela abeceda pritožb.« Ko je Multatuli l. 1877. dovršil »Ideje«, ni pisal nič več. Že dolgo poprej se je naselil v Nemčiji, kjer je končno v Nieder-Ingelheimu našel mirno zavetje pred svojimi večnimi preganjalci.

Droogstoppli niso vtikali svojega nosu samo v Multatulijeva javna dela, temveč so s svojimi umazanimi rokami oskrunili tudi najčistejše razmerje, ki je vezalo Dekkerja s tisto Tino, ki jo popisuje v »Havelaarju« s toliko nežnostjo. L. 1846. se je Dekker poročil z Everdino Huberto van Wynbergen, ki je z njim preživela najtežja leta njegovega življenja. Bila mu je spremljevalka, ki je razumela veličino njegovega duha do dna. Njegova dela so mu pridobila naklonjenost vseh žen. Ko so začele izhajati l. 1862. »Ideje«, se mu je približala Mimi Hamminck Schepel, s katero ga je najprej družila samo duhovna vez, ki pa se je pozneje spremenila v pravo ljubezen. Tina je vedela za to, ker ji Multatuli ni prikrival ničesar, in vsi trije so se sporazumeli med seboj, tako da v njihovem

razmerju ni bilo oblaka. Toda Droogstopplom je bilo to nepojmljivo, to jim je bilo nemoralno, vse to je bilo v obraz njihovim vsakdanjim navadam. Trije ljudje naj žive v miru med seboj in naj se ljubijo z ljubeznijo, ki ni vsakdanja? Ne, to ni mogoče! Sorodniki so začeli nadlegovati Tino s svojimi obrekovanji, s svojimi grožnjami, dokler ni Tina onemogla v tem boju in zapustila Multatulija. L. 1870. je zbežala s sinom v Italijo. Multatuli tega udarca ni nikoli prebolel. Ko je Tina l. 1874. daleč proč od njega umrla, se je poročil z Mimi, ki mu je bila tovarišica do konca življenja. Po njegovi smrti je izdala pisma, ki nam kažejo Multatulija tudi v življenju takega, kakršen je bil v svojih spisih.

Umrli je 19. februarja 1887.

Ko je v »Havelaarju« na koncu spregovoril Multatuli sam, je vzkliknil:

»Da, hočem, da me bero! Hočem, da me bero državniki, katerih dolžnost je, da pazijo na znamenja časa... literati, ki bodo tudi morali nekoč pogledati v to knjigo, o kateri govore toliko slabega... trgovci, ki se zanimajo za dražbe kave... sobarice, ki si izposojajo moja dela za nekaj krajcarjev... generalni guvernerji v pokoju... aktivni ministri... lakaji teh ekcelenc... pobožni pastori, ki bodo po stari šegi dejali, da sem se dotaknil vseмогоčnega boga, ko sem se postavil samo v bran proti njihovemu bogu, ki so ga napravili po svoji podobi... tisoči in tisoči eksemplarjev iz rase Droogstopplov, ki bodo — medtem ko bodo še nadalje opravljali svoje posle na svoj znani način — najglasneje kričali, kako lepo je moje pisarjenje... poslanci, ki morajo vedeti, kaj se dogaja v velikem cesarstvu preko morja, ki pripada nizozemski državi...

Da, brali me bodo!«

Da, po petdesetih letih, ki so pretekla po njegovi smrti, ga bodo brali, toda ne poslanci, ne ministri, ne pastori, ne Droogstoppli, temveč Javanci in pravi zavezniki Javancev, ki jih drugačna barva kože ne moti, da bi v njih ne videli sotrpinov.

MED ŠTIRIMI STENAMI

DRAMA V TREH DEJANJIH – IVO BRNČIČ

ANDREJ (se nenadoma živčno obrne): Hahaha! Hahaha!
STANA: Kaj pa je?

ANDREJ: Ali nisi videla?

STANA: Kaj?

ANDREJ: Ne opazati ničesar, to je tudi način samoobrambe. Noj! Haha! Torej nisi opazila, kako se je ta častivredni gospod zapletal od same nestrpnosti, ali mu bo zdravnik povedal, da je tetki odklenkalo?

STANA: Ničesar nisem opazila. Ga nisem gledala. Ne zanima me.

ANDREJ: In kako je lagal, da jo je »čisto nenadoma prijelo«! No, zdaj se začno lepe reči! Deset let se je nabiralo! (Spremeni ton.) Koliko je tega tihega, skritega kriminala po teh naših spodobnih stanovanjih...